

Dijital Tasavvuf: Geleneksel Tasavvuf Uygulamalarının Dijital Çağda Değişim ve Dönüşümü

Digital Sufism: The Transformation and Evolution of Traditional Sufi Practices in the Digital Age

Eyüp İnce

Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Tasavvuf Anabilim Dalı, Bilecik, Türkiye, eyup.ince@bilecik.edu.tr, <https://ror.org/00dzfx204>

Geliş Tarihi/Received: 18.08.2025
Kabul Tarihi/Accepted: 03.12.2025
Yayımlanma Tarihi/ Available Online: 15.12.2025

Öz: Modern çağın belirleyici unsurlarından biri haline gelen dijitalleşme, epistemolojik yapıları, temsil biçimlerini ve iletişim pratiklerini köklü biçimde dönüştürmüştür; bu dönüşüm, genelde dinî düşüncenin, özelde ise tasavvufun inşa, aktarım ve tecrübe edilme biçimlerinin dijital mecralarda yeniden şekillenmesini zorunlu ve kaçınılmaz kılmıştır. Bu bağlamda tasavvufun temel ritüelleri ve ilişki biçimleri, dijital dünyanın imkanları doğrultusunda farklı bağlamlarda yeniden yorumlanmakta ve geleneksel sınırların ötesinde yeni temsiller kazanmaktadır. Ancak bu alternatif temsil biçimleri, beraberinde bazı yapısal ve anlam merkezli kırılmalar da getirmiştir. Tasavvufî düşüncenin özünde yer alan etkileşim, hâl aktarımı ve süreklilik gibi ilkeleri; dijitalleşmenin sunduğu hız, eşzamanlılık ve yüzeysellik nasıl bir uyum yakalayabilir? İşte bu çalışma, dijitalleşmenin geleneksel tasavvufî yapılarla çatışan veya örtüşen yönlerini çözümlemeye çalışarak, bu çok katmanlı sorunsala analitik bir yaklaşım sunmaktadır. Bu kapsamda, nitel içerik analizi, doküman taraması, görsel medya incelemesi ve grafiksel gösterimler gibi yöntemlerle teorik çerçevenin veri temelli okumalarla buluşturulması hedeflenmiştir. Çevrimiçi sohbetler, dijital rabita, şeyh-mürîd uygulamaları ve sanal cemaat yapıları örneklem dahilinde incelenmiş; geleneksel tasavvufun temel ilkeleri ile dijital temsil biçimleri karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgulara göre; dijital ortamlar bireysel erişimi ve yaygınlığı artırmakla birlikte, tasavvufun dönüştürücü gücünü taşıyan içsel disiplin süreçlerini zayıflatmaktadır. Bununla birlikte, çalışma; geleneksel yapılarla dijital ortamların bazı tematik ve işlevsel kesişim noktalarını da ortaya koymuş, dijital mecralarda tasavvufî eğitimin sürdürülebilirliğine yönelik dengeli, özgün ve çoğulcu öneriler geliştirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, İletişim, Dijitalleşme, Geleneksel Tasavvuf, Dijital Tasavvuf.

Abstract: Digitalization, which has become one of the defining elements of the modern era, has fundamentally transformed epistemological structures, forms of representation, and communication practices. This transformation has made it necessary and inevitable for the ways in which religious thought in general, and Sufism in particular, are constructed, transmitted, and experienced to be reshaped in digital media. In this context, the fundamental rituals and relationship forms of Sufism are being reinterpreted in different contexts in line with the possibilities of the digital world and are gaining new representations beyond traditional boundaries. However, these alternative forms of representation have also brought with them some structural and meaning-centered fractures. How can the principles inherent in Sufi thought, such as interaction, transmission of spiritual states, and continuity, find harmony with the speed, simultaneity, and superficiality offered by digitalization? This study attempts to analyze the aspects of digitalization that conflict with or overlap with traditional Sufi structures, offering an analytical approach to this multi-layered problem. In this context, the aim is to combine the theoretical framework with data-based readings using methods such as qualitative content analysis, document scanning, visual media analysis, and graphical representations. Online chats, digital rabita, sheikh-disciple practices, and virtual community structures were examined within the sample; the fundamental principles of traditional Sufism were evaluated comparatively with digital forms of representation. According to the findings, while digital environments increase individual access and prevalence, they weaken the internal discipline processes that carry the transformative power of Sufism. However, the study also reveals some thematic and functional intersections between traditional structures and digital environments, developing balanced, original, and pluralistic recommendations for the sustainability of Sufi education in digital media.

Keywords: Sufism, Communication, Digitalisation, Traditional Sufism, Digital Sufism.

Giriş

İletişim teknolojisi, insanlık tarihi boyunca bilgi aktarımını hızlandırmak ve kolaylaştırmak amacıyla sürekli bir gelişim göstermiştir. Antik çağlarda işaret dumanları, mektuplar ve haberci kuşlar gibi basit yöntemlerle başlayan haberleşme süreçleri, yazının icadıyla birlikte daha sistematik bir hal almış ve posta sistemleri aracılığıyla organize olmuştur.¹ 19. yüzyılda Samuel Morse'un (öl. 1872) elektrikli telgrafı, uzun mesafelerde anlık iletişim imkanı sağlayarak modern iletişimin temelini oluşturmuştur.² Bunu takiben telefon ve radyo teknolojilerinin gelişimi, bilgi ve haberlerin geniş kitlelere ulaşmasını mümkün kılmıştır.³ 20. yüzyılın ikinci yarısında televizyon ve uydu iletişim teknolojileri görsel ve küresel iletişimi yaygınlaştırırken, 1980'ler ve 1990'larda internetin yaygınlaşmasıyla iletişim paradigması dijital bir dönüşüme uğramıştır.⁴ Dolayısıyla bu dijitalleşme, bilgiye erişim ve paylaşım biçimlerini radikal şekilde değiştirerek, tasavvuf gibi geleneksel kültürel ve dini pratiklerin de dijital platformlarda yeniden yorumlanmasına ve yaygınlaşmasına olanak tanımıştır.⁵

Dijitalleşme, bilginin elektronik ortama aktarılması süreciyle başlayarak; bireylerin iletişim biçimlerinden iş modellerine, eğitimden kamu hizmetlerine kadar sosyo-kültürel ve ekonomik yapıyı derinden dönüştüren çok katmanlı bir olgudur.⁶ Bu dönüşüm, yapay zeka otomasyon ve bulut hizmetleri sayesinde hız, erişilebilirlik ve verimlilik sağlarken; dijital uçurum, kişisel mahremiyetin ihlali ve etik riskler gibi yeni sorunlar da yaratmaktadır.⁷ Özellikle sosyal medya ve akıllı cihazlarla toplanan veriler, büyük veri havuzlarında bireylere dair ayrıntılı profiller oluşturmakta; bu da Byung-Chul Han'ın bahsettiği Panoptikon yani dijital gözetim hapishane benzetmesini doğrular niteliktedir. Öte yandan, dijital mahremiyetin zedelenmesi; GPS, Bluetooth gibi teknolojilerle yapılan takipler aracılığıyla ortaya çıkan düzenlemeler tartışmalarını gündeme getirmiştir.⁸ Dolayısıyla dijitalleşme, yalnızca teknolojik bir evrim değil; aynı zamanda toplumsal değerlerin, bireysel özgürlüklerin ve etik normların yeniden sınandığı bir yapılanma sürecidir.

Tasavvuf, İslam'ın mistik ve manevî boyutunu temsil eden bir öğreti olarak, insanın iç dünyasına ve Allah ile olan ilişkisine odaklanır. Zühd, riyâzet, râbîta, şeyh-mürîd ilişkisi, seyr-u sülûk, zikir ve tefekkür gibi pratikler, tasavvufî eğitimin temel unsurlarıdır ve insanın nefsinin terbiye ederek kemale ulaşmasını amaçlar. Tasavvufî eğitim, ezcümle benliğin değişim ve dönüşüm süreci olarak tanımlanabilir. Bu içsel yolculuk, insanın kendi benliğini aşarak ilahi hakikatle buluşma sürecidir.⁹ Tasavvufî gelenekte bu süreç, seyr-u sülûk çerçevesinde sistematik bir şekilde yapılandırılmış manevî eğitimle gerçekleşir.¹⁰ Şeyh-mürîd ilişkisi, tevbe, zikir, murakabe, muhasebe ve râbîta gibi pratikler, bireyin kemal seviyesine yaklaşmasını sağlayan epistemolojik araçlar olup, bu pratiklerin tamamı seyrü sülûk sürecinin yapı taşlarını oluşturur. Dolayısıyla tasavvuf, insanın varlık düzeyindeki tekâmülünü, İslam düşünce geleneği içerisinde şekillenen tasavvufî metafizik perspektiften yorumlayan bütüncül bir düşünce sistemi olarak ifade edilebilir.

1 Tom Standage, *The Victorian Internet: The Remarkable Story of the Telegraph and the Nineteenth Century's On-line Pioneers* (New York: Walker & Company, 1998), 10-18.

2 Manuel Castells, *The Rise of the Network Society* (Oxford: Wiley-Blackwell, 1996), 39.

3 James W. Carey, *Communication as Culture: Essays on Media and Society* (London: Routledge, 1989), 104-105.

4 James E. Katz - Mark Aakhus, *Perpetual Contact: Mobile Communication, Private Talk, Public Performance* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 305, 308; Mehmet Akyül, "Medya ve Din: Radyo İletişimi ve Gözyaşı FM Örneği", *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 6 (2008), 40.

5 Usman Waheed vd., "Exploring Sufi Practices on Social Media: Distortions and Complexities in Contemporary Pakistan", *Jurnal Sosiologi Reflektif* 2/18 (2024), 318.

6 Nejat Özüpek, *Digitalization and Society*, ed. Bünyamin Ayhan (New York: Peter Lang GmbH, 2017), 93-97; Zeynep Eren, *Toplum 5.0 ve Dijital Dünyada Toplumsal Dönüşüm ve Eğitim 5.0*, ed. Deniz Akçay - Eren Efe (İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları, 2020), 169.

7 Kemal Yigit - Faruk Ayata, "Bulut Bilişim Mimarisi ve Güvenliği", *Bilgisayar Bilimleri Dergisi* 9/1 (2024), 66-70.

8 Byung-Chul Ha, *Enfokrası, Dijitalleşme ve Demokrasinin Krizi*, çev. M. Özdemir (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022), 12; Doğukan Yandım, "Covid-19 Kapsamında Kullanılan Dijital Veri Gözetimi Uygulamalarının Distopyalar Üzerinden Değerlendirilmesi", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11/2 (2022), 360.

9 Ebû Nasr Serrâc, *el-Lüma-İslam Tasavvufu*, çev. Hasan Kamil Yılmaz (İstanbul: Altınoluk Yayınları, 1996), 455-456, 474, 501, 507, 510; Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *er-Risâle* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001), 382-385, 442, 486, 542, 618; Annemarie Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları* (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2001), 32-41, 81, 115, 205.

10 Eyüp İnce, "Bazı Yönleriyle Tasavvufî Düşünce Şeyh-Mürîd İlişkisi", *Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/2 (31 Aralık 2022), 237-239.

Dijitalleşme birçok alanda değişim ve dönüşüm etkisi yarattığı gibi tasavvufî eğitim üzerinde de bazı değişim ve dönüşümler yaratmıştır. Söz gelimi geleneksel olarak, tasavvufta mürid ile mürşid arasındaki ilişki daha çok yüz yüze iletişimle kurulur, müridin iradesini mürşide teslim etmesi şeyhte yok olma olarak tanımlanır. Ancak, dijitalleşmenin etkisiyle bu doğrudan ve kişisel ilişki yerini dolaylı bir etkileşime bırakmıştır. Ayrıca dijital platformlar üzerinden öğreti paylaşımı, mürşid ile mürid arasındaki bağı dönüştürmekte ve mürid kavramını takipçi veya sempatizan düzeyine indirgemektedir. Başka bir ifadeyle mürşid artık doğrudan cemaatine hitap eden değil, dijital medyanın aracılığıyla izleyicilere ulaşan bir figür haline gelmiştir.¹¹ Nitekim bu durum, tasavvufun özündeki doğrudan rehberlik ve kişisel etkileşimin yerini, dijital kanallar aracılığıyla yapılan dolaylı ve genelleştirilmiş bir iletişim şekline bırakmasına neden olabilir.

Dijital tasavvuf, çevrimiçi platformlar üzerinden yürütülen tasavvufî öğreti, zikir, sohbet ve manevî rehberlik pratiklerinin bütününe ifade eder. Bu dijitalleşme, geleneksel mürşid-mürid ilişkisinin, tasavvufî ritüellerin ve manevî eğitim süreçlerinin internet ortamına taşınmasıyla karakterize olur.¹² Bu anlamda dijitalleşme ile tasavvuf arasında çok boyutlu bir ilişki bulunmaktadır.¹³ Nitekim dijitalleşme, bir taraftan tasavvufî öğretilerin yayılmasını kolaylaştırırken, diğer taraftan bu öğretilerin derinliğinin korunması ve yüzeyselleşmenin önlenmesi hususunda dikkatli olunmasını gerekli kılmaktadır.¹⁴ Dolayısıyla dijital dünya tasavvufun derin manevî boyutunu tam anlamıyla yansıtamasa da, bu iki alanın doğru noktalarda buluşması, modern bireyin içsel yolculuğunu nasıl sürdürebileceğine dair anlamlı perspektifler sağlayabilir.¹⁵

Dijital tasavvuf alanındaki araştırmalar, dijital din çalışmaları içerisinde özellikle “online religion-çevrimiçi din” başlığı altında değerlendirilen yaklaşımlarla örtüşmektedir.¹⁶ Çevrimiçi din kavramı, dini pratiklerin ve inanç temsillerinin dijital medya aracılığıyla icra edilmesi, paylaşılması ve dönüştürülmesini ifade etmektedir.¹⁷ Bu bağlamda dijital tasavvuf, geleneksel tasavvufî unsurların dijital mecralarda yeniden üretildiği, temsil edildiği ve etkileşimsel bir biçimde sunulduğu yeni bir dinî-tasavvufî deneyim alanı sunar. Özellikle sosyal medya platformları, internet siteleri ve dijital video içerikleri, tasavvufun söylem, ritüel ve cemaat yapılarının sanal ortama taşınmasına aracılık etmektedir.¹⁸ Dolayısıyla dijital tasavvufun, dijital din çalışmaları içindeki konumunu belirlemek açısından çevrimiçi din kategorisiyle olan ilişkisi hem teorik hem de metodolojik düzeyde önem arz etmektedir.

Sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik gibi yeni nesil dijital teknolojiler, bireylere tasavvufî deneyimlerin simülasyonunu sunabilecek potansiyele sahiptir. Özellikle râbîta, şey-mürîd-ilişkisi, seyr-u sülûk, sohbet, zikir, sema veya tefekkür gibi pratiklerin görsel-işitsel temsillerle sanal ortamlarda sunulabilmesi, tasavvufî tecrübelerin dijitalleşmesi tartışmasını gündeme getirmektedir. Ancak bu teknolojik deneyimlerin, hakiki bir tasavvufî yaşantının yerini alıp alamayacağı meselesi tartışmalıdır.¹⁹ Çünkü dijitalleşmenin sunduğu hız, sınırsız erişim ve anlık tatmin gibi imkanlar, tasavvufun temelini

11 Haldun Narmanlıoğlu, “Tarikat ve Cemaatlerin Alternatif Medya Stratejileri”, *Medya ve Din*, ed. Mete Çamdereli vd. (İstanbul: Köprü Yayınları, 2014), 186-187.

12 Waheed vd., “Exploring Sufi Practices on Social Media: Distortions and Complexities in Contemporary Pakistan”, 338; Ahmed Rızıkı - Hasan Rusdi, “Digital Media Impact on Sufi Practices: Analyzing Ijâza Wirid Dhikr”, *Indonesian Journal of Islamic Mysticism* 13/1 (2024), 94-95.

13 Dian Iskandar Jaelani, “Digital Sufism: A Holistic Offering in the Midst of an Uncertain Era”, *International Conference on Social Science about Artificial Intelligence* 1 (2023), 54, 55-58.

14 Seyyed Hossein Nasr, *The Heart of Islam Enduring Values for Humanity* (Francisco: Harpersan, 2002), 60, 177; Hilal Gökbayrak - Şevki Işıklı, “Dijital Din Teorisi: Dijital Din, Geleneksel Dine Karşı”, *Yapay Zeka Transhümanizm ve Din* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2022), 141; Ayşe Zişan Furat, “Yaygın Din Eğitiminde Kitle İletişim Araçlarının Yeri: Televizyon Örneği”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2009), 61.

15 Andi Faisal Bakti - Venny Eka Meidasari, “Trendsetter Komunikasi di Era Digital: Tantangan dan Peluang Pendidikan Komunikasi dan Penyiaran Islam”, *Jurnal Komunikasi Islam* 4/1 (2014), 21-42.

16 Heidi A. Campbell, *Digital Religion: Understanding Religious Practice in New Media Worlds* (London: Routledge, 2012), 2-3; Mehmet Haberli, “Dijital Çağda Din ve Dindarlığın Dönüşümü”, *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2019), 309-310.

17 Christopher Helland, “Online Religion/Religion Online and Virtual Communitas”, *Religion on the Internet: Research Prospects and Promises*, ed. K. Hadden - Douglas E. Cowan (London: JAI Press/Elsevier Science, 2000), 214, 219.

18 Özellikle internetin zaman ve mekândan bağımsız bir iletişim alanı sunmasıyla birlikte, birey ve sosyal organizasyonların dijital ortamda örgütlenmesini ve bu doğrultuda sanal cemaat yapısının nasıl oluştuğunu görmek için bk. Mehmet Haberli, “Yeni Bir Örgütlenme Biçimi Olarak Sanal Cemaatler”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 1/3 (2012), 118-134.

19 Jaelani, “Digital Sufism”, 55-56.

oluşturan makamlar (tevbe, takva, tevekkül, şükür, ihlas vb.) ile riyâzet, seyr-u sülûk gibi süreç odaklı manevî disiplinlerle yapısal bir tezat içindedir.

Dijitalleşmenin hızla yaygınlaştığı günümüzde, tasavvufun dijital platformlarda nasıl temsil edildiği ve bu temsilin farklı coğrafyalardaki yansımaları, tasavvufun modern dönüşümünü anlamak açısından önem arz etmektedir.²⁰ Bu anlamda ifade etmek gerekirse Türkiye’de dijital tasavvuf, daha çok akademik içeriklerin, kültürel mirasın ve tasavvufî metinlerin dijital platformlarda sunulması şeklinde biçimlenmektedir. Bu durum, tasavvufun geleneksel yapısına bağlı kalınarak bilgi aktarımının yaygınlaştırılması açısından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Ancak, Türkiye’de tarikatların dijitalleşmeye temkinli yaklaşması ve özellikle mürşit-mürîd ilişkisini dijital ortama tam olarak taşınamaması, tasavvufun deneyimsel ve manevî derinliğinin çevrimiçi ortamlarda yeterince karşılanamamasına yol açmaktadır. Bu bağlamda, dijital platformlarda bireysel bilgi edinme olanakları artarken, toplumsal cemaatleşme ve manevî rehberlik gibi kolektif deneyimler sınırlı kalmaktadır. Buna karşılık, batı ülkelerinde dijital tasavvuf pratikleri, daha esnek ve bireysel odaklı bir yapıda gelişmiş; özellikle Sufism.org, eshaykh.com ve Naqshbandi.org gibi platformlar, dijital ortamda hem akademik hem pratik tasavvuf deneyimleri sunarak geniş dijital cemaatler oluşturabilmiştir.²¹ Batıdaki bu yaklaşım, tasavvuf ilmini farklı kültürlerdeki bireylere ulaştırmak noktasında olumlu bir rol oynarken, aynı zamanda geleneksel tarikat yapısından uzaklaşmaya ve tasavvufî derinlikten uzaklaşma risklerine de sahiptir. Türkiye’deki dijital tasavvufun akademik ve kültürel temellere dayanması, geleneğin sürekliliği açısından önemli olsa da dijitalleşmenin yenilikçi yönlerini sınırlamakta; Batı’daki deneyimsel ve esnek yapı ise dijital mecraların avantajlarını kullanmakla birlikte tasavvufun özündeki disiplin ve bağlılığı zayıflatmaktadır. Dolayısıyla, dijital tasavvufun geleceğinde, her iki yaklaşımın güçlü yönlerinin bir arada ele alınması; geleneksel manevî rehberlik ve toplumsal bağlılığın dijital ortamda sürdürülebilir kılınması gerekmektedir.

Dijital tasavvuf üzerine Türkiye’de yapılan akademik çalışmalar sınırlıdır. İbrahim Baz’ın “Sanal Âlemde Tasavvuf” başlıklı çalışması, dijital tasavvufun erken dönemdeki önemli incelemelerinden biridir. Ancak, bu çalışma dijitalleşmenin tasavvufî düşünce üzerindeki etkilerini derinlemesine tartışmamaktadır. Baz, daha çok yüzeysel gözlemlerle dijital tasavvufu ele almış; sohbet, mürşid-mürîd ilişkisi, râbîta, tarikatlar-cemaatler, mahremiyet ve dijital ortamda tasavvufî ahlak gibi konuları derinlemesine incelememiştir.²² Diğer taraftan, Tanhan ve Erin’in 2023 yılında yayımlanan çalışması, dijital ortamda tasavvuf anlayışını inceleyerek bu alana özgün katkılar sunmaktadır.²³ Bayrakçı ve Çuhadar’ın araştırması ise sosyal medyada yayımlanan tasavvufî içeriklerin, geleneksel anlayıştan farklı olarak popüler dindarlık bağlamında şekillendiğini ve sınırlı etki yarattığını göstermektedir.²⁴

Bu çalışma, mevcut literatürdeki söz konusu sınırlılığın aşmak amacıyla, dijital tasavvufun temel temsillerini nitel bir çerçevede analiz etmeyi amaçlamaktadır. Araştırmada, özellikle dijital tasavvuf başlığı altında şekillenen yeni tasavvufî deneyim alanlarının analizinde, tasavvuf geleneğinin temel unsurlarından olan sohbet, mürşid-mürîd ilişkisi, râbîta, tarikat ve cemaat yapıları ve tasavvufî ahlak gibi başlıklar odak noktası olarak belirlenmiştir. Böylelikle, çalışmada hem geleneksel tasavvufî pratiklerin dijital ortamdaki temsili, hem de bu temsillerin yeni anlam ve işlev kazanıp kazanmadığı incelenecektir. Seçilen alt başlıklar dijital platformlarda somut örneklerle ele alınacak ve dijitalleşmenin tasavvufî içerik üretimi, aktarımı ve dönüşümü üzerindeki etkileri değerlendirilecektir. Çalışmada yöntem olarak ise doküman analizi, görsel medya incelemesi ve nitel içerik analizi gibi araştırma

20 Dijital çağda İslami iletişim ve tasavvufî öğretilerin bilimsel temelde yeniden ele alınması yönündeki değerlendirmeler için bk. Putri Rahmah Nur Hakim vd., “Digital Sufism: The Transformation Of Piety In Gus Ulil’s Online Teachings”, *Khazanah: Jurnal Studi Islam Dan Humaniora* 22/2 (2024), 211-212.

21 The Threshold Society - Mevlevi Sufi Order, “The Threshold Society Resmî Web Sitesi” (Erişim 08 Temmuz 2025); Naqshbandi-Haqqani Sufi Order, “Eshaykh Resmî Web Sitesi” (Erişim 08 Temmuz 2025); Naqshbandi-Haqqani Sufi Way, “Naqshbandi Resmî Web Sitesi ” (Erişim 08 Temmuz 2025).

22 İbrahim Baz, “Sanal Âlemde Tasavvuf”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 8 (2002), 147-156.

23 Abdurrahim Tanhan - Abdulvehap Erin, “Online Seslifoto (OSF) Yöntemiyle Üniversite Öğrencilerinin Tasavvuf Anlayışını Keşfetmek”, *İğdir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 34 (2023), 246-273.

24 Sami Bayrakçı - Mustafa Çuhadar, “Sosyal Medya ve Popüler Dindarlık: Facebook’taki Tasavvuf Sayfaları Üzerine Bir İnceleme”, *Eskiye* 54 (2024), 895-928.

tekniklerinden yararlanılacaktır. Ayrıca kavramsal ve tematik çözümlenmelerin görsel olarak desteklenmesi amacıyla grafiksel gösterim yöntemlerinden faydalanılacaktır. Makalede yer alacak grafikler, SPSS programı aracılığıyla oluşturulacak; veriler tanımlayıcı istatistikler doğrultusunda görselleştirilecektir. Grafiklerin hazırlanmasında frekans dağılımları, yüzde değerleri ve ortalamalar temel alınacak; böylece yorumlamaya elverişli bir görsel sunum amaçlanacaktır. Dolayısıyla hem geleneksel tasavvuf literatürü hem de modern dijital platformlar üzerinden sunulan tasavvufî içerikler karşılaştırmalı bir biçimde analiz edilecektir.

1. Dijital Medyada Tasavvufî Sohbetler ve Eğitim

Sohbet sözlükte, “bir arada bulunmak, kısa süreli birliktelik, sürekli birlikte olma, arkadaşlık etme, karşılıklı konuşma ve dostluk” gibi manalara gelir. Ayrıca hem bedensel hem de ruhsal anlamda uzun süreli bir birlikteliği ifade eden bir kavram olarak da tanımlanabilir.²⁵ Tasavvuf ilminde ise sohbet, sadece sözlü iletişimi ifade eden bir kavramdan ziyade, mürid ile mürid arasında gerçekleşen ve manevî terakkiyi amaçlayan özel bir birliktelik halidir. Bu nedenle manevî feyzin doğrudan aktarımını sağlayan bir hâl alışverişi olarak kabul edilmiştir. Zira bu düşünceye göre sohbet, müridin müride söz, hâl ve nazar yoluyla tesir ettiği bir eğitim metodudur.²⁶ Özellikle ilk dönem mutasavvıfları sohbeti zâhidâne hayatın merkezine yerleştirmiş, seyr-u sülûk sürecinin vazgeçilmez bir parçası olarak görmüşlerdir.²⁷

Geleneksel tasavvuf anlayışında sohbet, sûfî meclislerinde yapılan kuru nasihatlerden ibaret görülmemiş; bilakis, kalpten kalbe akan bir sır, bir hâlin başka bir hâle sirayet etmesi olarak ifade edilmiştir.²⁸ Bu nedenle sohbet bazı tarikatlarda en önemli terbiye ilkelerinden biri olarak kabul edilmiştir.²⁹ Söz konusu yaklaşım sohbetin sözlü aktarımdan ziyade ruhsal bir paylaşım ve manevî bir etkileşim olduğunu gösterir. Nitekim “Salih kimselerle sohbet etmeyen bir kişinin, manen yüce ve şerefli makama ulaşması mümkün değildir.”³⁰ sözü bu anlayışın bir tezahürüdür.

Dijital medyada tasavvufî sohbet denilince tasavvuf ehlinin sosyal medya ve diğer dijital platformlar üzerinden yürüttükleri içerikler akla gelmektedir.³¹ Dijital sohbetler, tasavvufî pratiklerin sanal ortamda yayılmasına önemli katkılar sağlamaktadır. Kullanıcıların fiziksel bir araya gelme zorunluluğu olmaksızın dünyanın her yerinden tasavvufî öğretilerine erişimini kolaylaştırır. Manevî destek sunarak, bireylerin ruhsal ihtiyaçlarını paylaşmasına ve topluluk içinde dayanışma kurmasına olanak tanır. Aynı zamanda, anında bilgi paylaşımı ve sorulara hızlı yanıt imkânı sağlayarak tasavvufî öğretilerin geniş kitlelere ulaşmasını hızlandırır.³² Dijital sohbetler, topluluk oluşturma, zaman-mekân bağımsızlığı gibi avantajlar sunarken, moderasyon, gizlilik, dini bilgilerin doğruluğu ve çeşitliliğe açıklık gibi temel etik kurallara uygun olmalıdır. Böylece dijital sohbetler, güvenli, kapsayıcı ve manevî açıdan zengin bir tartışma ortamı yaratırken, tarikatların dijitalleşme sürecini de destekler.³³

Dijital tasavvufî sohbetler, klasik sohbet meclislerinin bazı temel unsurlarını çevrim içi ortama taşıyarak manevî rehberlik ve paylaşım imkânı sunmaktadır. Aşağıdaki grafik, geleneksel ve dijital

25 Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân* (Riyad: Mektebetü Nizar Mustafa el-Bâz, ts.), 1/361-362; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, thk. Abdullah Ali Kebir vd. (Kahire: Dâru'l-Maârif, ty.), 4/2402; Süleyman Uludağ, “Sohbet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/350.

26 Serrâc, *el-Lüma-İslam Tasavvufu*, 507.

27 Hucvîrî, *Keşfü'l-mahcûb* (Kahire: el-Meclisü'l-Âla li's-Segâfeti, 2007), 584-585; Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-kulûb*, çev. Yakup Çicek - Dilaver Selvi (İstanbul: Semerkand Yayınevi, 2003), 1/505; Ebû Hafs Şehâbeddin Sühreverdî, *Gerçek Tasavvuf: Avarifü'l-Mearif*, çev. Dilaver Selvi (İstanbul: Semerkand Yayınevi, 2010), 546-547, 549, 554-555.

28 Ethem Cebecioğlu (ed.), *Tasavvuf Klasikleri* (Ankara: Erkam Matbaacılık, 2010), 308; Muzaffer Ertuğrul, “Mahmud Sami Ramazanoğlu'nun Tasavvuf Anlayışında Hal Transfer Yöntemi Olarak Sohbet”, *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 10/2 (2024), 883-884, 891-894.

29 Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-üns (Evliya Menkabeleri)*, çev. Süleyman Uludağ - Mustafa Kara (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2011), 590; Abdurrahman Câmî, *Nefahâtü'l-üns min hazarâti'l-kuds*, thk. Mahmûd Âbidî (Tahran: İntişârât-ı İttilâât, 1950), 392.

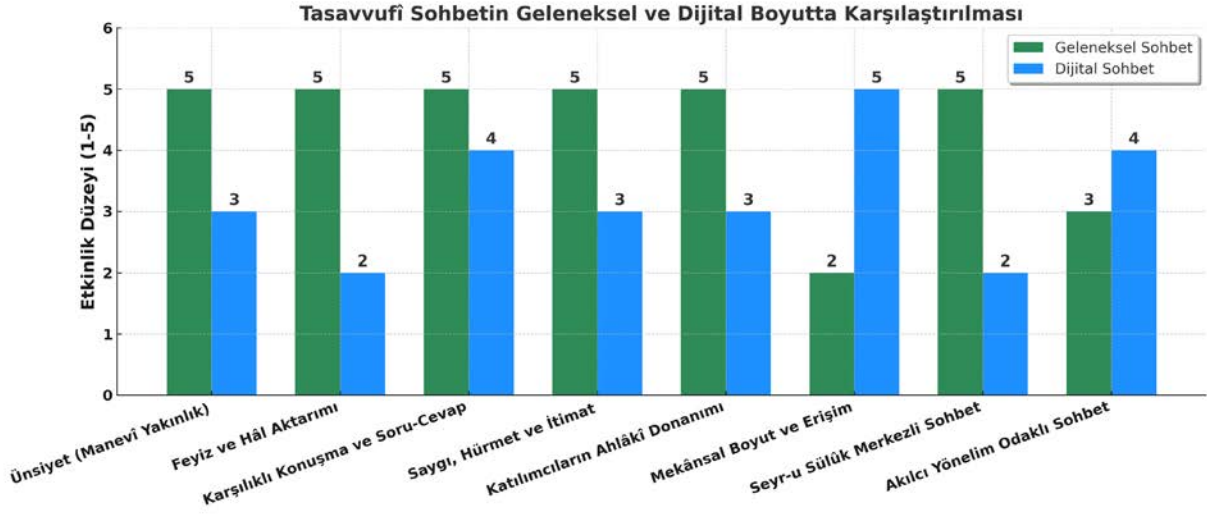
30 Abdülkerîm b. Hevâzin Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 1991), 162.

31 Stéphanie A. Dudoignon, “Cyber-Sufism”, *Mysticism and Modernity: Finding One's Path in a World without Direction*, ed. Andreas Kilcher - Phil Cassel (Berlin: De Gruyter Walter de Gruyter GmbH, 2020), 4.

32 Dijital tasavvufî sohbet örnekleri için bk. Naqshbandi Sufi Way, “Naqshbandi Resmî Web Sitesi”.

33 Ziaulhaq Hidayat, “Transforming Sufism Into Digital Media: Eshaykh And Simplification of Tarekat Orthodoxy”, *Epistemé: Jurnal Pengembangan Ilmu Keislaman* 17/2 (2022), 200-202, 217-218.

sohbetlerin etkililik düzeylerini belirli tematik eksenler üzerinden karşılaştırmalı olarak ortaya koymaktadır.³⁴

Grafik1: Tasavvufî Sohbetin Geleneksel ve Dijital Boyutta Karşılaştırılması

Tasavvuf klasiklerinde geleneksel anlamdaki sohbet, müşrid ile mürid arasında ünsiyet kurmanın vesilesi olarak kabul edilmektedir. Söz gelimi Kuşeyrî, sohbetin hakiki alametini, mecliste bulunan samimi müridlerin müşrid ile ünsiyet duymaları; buna karşılık samimi olmayanların ise sıkıntı hissetmeleri şeklinde tarif eder. Bu sebeple geleneksel tasavvuf anlayışında ünsiyet, sohbet yoluyla yüksek derecede sağlanmış ve grafikte tam puanla gösterilmiştir.³⁵ Dijital ortamdaki sohbette oluşan ünsiyet ise geleneksel anlamdaki kadar yüksek seviyede değildir. Nitekim Hafza Iqbal, COVID-19 sürecindeki dijital sūfî tecrübeleri değerlendirirken, ünsiyetin dijital ortamda tam olarak gerçekleşmediğini vurgular. Ayrıca “Sohbet esnasında eğer mürid şeyhinin karşısında bizzat oturmuyorsa, ünsiyet nasıl tecrübe edilebilir? Eğer ünsiyet çağdaş mutasavvıfların tecrübesinde yer almazsa seyr-u sülûkleri de eksik kalır.” diyerek dijital zeminde sohbet, ünsiyeti kısmen sağlasa da geleneksel bağlamdaki derinliği aktaramadığını açıkça ortaya koymaktadır.³⁶

Klasik tasavvuf metinlerinde, sohbet, müşrid-i kâmilin terbiyesinde temel bir yöntem olarak yer alır.³⁷ Müşridin huzurunda bulunmak, söylemin ötesinde bir hâl atmosferine dahil olmak anlamına gelir. Dolayısıyla “feyiz” ve “hâl aktarımı” kavramları, fiziksel birlikteliği zorunlu kılar. Nitekim başta Nakşibendiyye olmak üzere bazı tarikatlarda sohbetin temel eğitim aracı olarak kabul edilmesi,

34 Grafiklerdeki puanlamalar; kavramsal karşılaştırma, içerik analizi ve temsil düzeyi incelemesi gibi nitel araştırma yöntemlerine dayalı olarak belirlenmiştir. Değerlendirme sürecinde, tasavvuf klasiklerinde tanımlanan sohbet nitelikleriyle dijital platformlardaki karşılıklı tematik olarak kodlanmış; her bir başlık, aktarım gücü, katılımcı etkileşimi, ünsiyet ve süreklilik gibi ölçütler üzerinden 1-5 arasında derecelendirilmiştir. Bu derecelendirme, dijital platformlardaki kullanıcı yorumları, izlenme oranları, etkileşim biçimleri (beğeni, paylaşım, yorum sıklığı vb.) ve içeriklerdeki tematik yoğunluk dikkate alınarak yapılmıştır. Ayrıca dijital tasavvuf alanında yapılmış güncel akademik çalışmaların bulgularından da yararlanılmış, böylece dijital pratiklerin tasavvufi temsillerine dair değerlendirmeler literatürle uyumlu biçimde temellendirilmiştir. Geleneksel sohbete dair değerlendirmelerde ise tasavvuf klasiklerinde yer alan sohbet olgusuna dair kavramsal ve işlevsel unsurlar analitik bir çerçevede incelenmiştir. Bu eserlerde sohbete dair unsurlar nitel içerik analizine tabi tutulmuş; her bir konu beşli derecelendirme ölçeğine dönüştürülmüştür. Dolayısıyla bu değerler, hem geleneksel tasavvuf literatüründen hem de dijital platform verileriyle birlikte dijital tasavvuf alanında yapılan akademik çalışmalardan elde edilen somut göstergelerin, bütüncül ve karşılaştırmalı bir yaklaşımla değerlendirilmesi suretiyle yapılandırılmıştır. Tasavvuf klasiklerini görmek için bk. Cebecioğlu, *Tasavvuf Klasikleri*, 7-477. Müracaat edilen belli başlı dijital platformlar için bk. Altınoluk, “Altınoluk Resmî Web Sitesi” (Erişim 08 Temmuz 2025); Naqshbandi-Haqqani Sufi Order, “Eshaykh Resmî Web Sitesi”; Naqshbandi-Haqqani Sufi Way, “Naqshbandi Resmî Web Sitesi”; The Threshold Society - Mevlevi Sufi Order, “The Threshold Society Resmî Web Sitesi”; Idries Shah Foundation, “What Is Sufism?” (09 Kasım 2021); Naqshbandi Sufi Way, “Sufilive Resmî Web Sitesi” (Erişim 08 Temmuz 2025); Ahmed Hulusi, “Ahmed Hulusi Resmî Web Sitesi” (Erişim 08 Temmuz 2025); Sufi Universal, “Sufi Universal Resmî Web Sitesi” (Erişim 08 Temmuz 2025); Australian Centre for Sufism and Irfanic Studies - Sufism / Irfan, “Australian Sufi Centre Web Sitesi” (08 Temmuz 2025); BABA FARID - Living Sufism, “Living Sufism Web Sitesi” (08 Temmuz 2025); Tasavvuf Kütüphanesi, “Tasavvuf Kütüphanesi Web Sitesi” (Erişim 08 Temmuz 2025); Klasik Düşünce Okulu, “Klasik Düşünce Okulu YouTube Kanalı” (08 Temmuz 2025); İSAM - İslam Araştırmaları Merkezi, “İSAM Resmî Web Sitesi” (Erişim 08 Temmuz 2025); Academia.edu, “Academia Web Sitesi” (Erişim 08 Temmuz 2025).

35 Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, 522.

36 Hafza Iqbal, “The Digital Sufi Gaze: Between Love, Longing and Locality in COVID Britain”, *Religions* 15 (2024), 6.

37 Serrâc, *el-Lüma-İslam Tasavvufu*, 507-508; Câmî, *Nefahâtü'l-üns min hazarâti'l-kuds*, 392; Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, 468-469; Sühreverdi, *Gerçek Tasavvuf: Avarifü'l-Mearif*, 549; İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât Tercümesi*, çev. Hüseyin Hilmi Işık (İstanbul: Hakikat Kitabevi Yayınları, 2017), 1/80, 95, 98.

mürşidin müritlere feyiz ve hâl aktarılmasındaki rolüyle ilgilidir.³⁸ Bu süreç yalnızca entelektüel bilgi aktarımını değil, aynı zamanda ruhsal bir dönüşümü de hedefler. Bu sebeple grafikte geleneksel sohbetin “feyiz ve hâl aktarımı” başlığında en yüksek düzeyde değerlendirilmesi, klasik tasavvuf anlayışının bizzat ortaya koyduğu bu zorunluluğun bir yansımasıdır.

Klasik tasavvuf anlayışında sohbet, mürşidin irşadına dayalı tek taraflı bir hitabetten ziyade, müridlerin sorularına verilen cevaplarla şekillenen dinamik bir öğrenme zemini. Nitekim Ferîdüddîn Attâr (öl. 618/1221) bu doğrultuda şeyhlerin müridlerle yaptıkları sohbetlerde, sorular üzerinden ilerleyen karşılıklı konuşmalarla hakikatin açıklığa kavuştuğunu kaydeder.³⁹ Buna mukabil dijital platformlarda soru-cevap imkanı yazılı formlar veya sonradan verilen yanıtlarla sınırlı kalmakta, eşzamanlılık gerçekleşmediği için mürşid-mürid etkileşimi zayıflamaktadır.⁴⁰ Dolayısıyla grafikte geleneksel sohbetin en yüksek düzeyde puanlanması pedagojik gerçeklikle örtüşürken, dijital sohbetin sınırlı etkileşim nedeniyle düşük puanda kalması, tasavvufî eğitimin mahiyetine dair gerçekliği açıklayıcı niteliktedir.

Geleneksel tasavvufî sohbet meclislerine katılım, çoğu zaman belli bir tekke veya dergâhta, belirli bir şehir veya bölgeyle sınırlı olup, müridin fiziken orada bulunmasını gerektirir.⁴¹ Bu durum hem uzun mesafelerden gelenlerin katılımını güçleştirmiş hem de sohbetlerin daha geniş kitlelere ulaşmasını doğal olarak sınırlandırmıştır. Dolayısıyla geleneksel sohbetler, tasavvufî derinliği güçlü olmakla birlikte, erişim açısından mekâna bağlı bir çerçevede tecrübe edilebilmiştir. Buna karşılık günümüzde dijital sohbet platformları, mekansal boyut ve erişim açısından geleneksel sohbet meclislerinden farklı bir imkân sunmaktadır. Dijital sohbetlerin bu yönünü somutlaştıran örneklerden biri Sufism.org’dur; Mevlevî geleneğe bağlı The Threshold Society’nin yürüttüğü bu platform, her hafta düzenlenen çevrim içi sohbet oturumlarıyla öne çıkmaktadır. Bu oturumlarda tasavvufî ahlak, aşk, marifet ve nefis terbiyesi gibi klasik konular çağdaş meselelerle ilişkilendirilerek ele alınır. Sohbetler, hem metin hem de video formatında arşivlenerek katılmayanlar için erişime açık hale getirilir.⁴² Aynı şekilde Naqshbandi.org sitesi şeyhlerin geçmişte yapmış oldukları sohbetlerin metinlerini yayınlamakta; bu metinler tasavvufî disiplinler, mürşid-mürid ilişkisi ve zikir eğitimi gibi konuları kapsamaktadır. Sohbetlerin amacı, müridlerin manevî eğitimine katkı sağlamak ve geleneksel tasavvufî sohbet yöntemini dijital ortamda devam ettirmektir.⁴³ Son olarak SufiLive.com, canlı sohbet yayınları yapmakta; bilhassa özel günlerde ve gecelerde yapılan tasavvufî sohbetler görüntülü olarak izlenebilmektedir.⁴⁴ Bütün bu bilgiler ışığında, dijital mecralarda gerçekleştirilen tasavvufî sohbetlerin, geleneksel sohbet meclislerine kıyasla özellikle mekansal erişilebilirlik ve zamandan bağımsız katılım imkanı gibi boyutlarda daha avantajlı bir konumda yer aldığı söylenebilir. Bu yönüyle dijital sohbetler, geniş kitlelere ulaşma kapasitesi ve coğrafi sınırlamaları aşma potansiyeli bakımından daha yüksek etkililik düzeyine sahiptir. Nitekim bu durum, ilgili grafiklerde söz konusu boyutlar açısından dijital sohbetlerin daha yüksek puanla temsil edilmesini açıklayıcı niteliktedir.

Dijital ortamda gerçekleştirilen tasavvufî sohbetlerin yapısal serbestliği ve katılımın düşük bağlılıkla yürütülmesi, tasavvufî eğitimin süreklilik ve derinlik gerektiren boyutları açısından önemli sınırlılıklar barındırmaktadır. Bu tür çevrimiçi mecralarda yapılan dini etkileşimler, genellikle belirli bir yapıya, denetim mekanizmasına ve sürekli katılım şartına dayanmamaktadır. Bu yapısal serbestlik, geleneksel manevî sohbetlerde aranan süreklilik, teslimiyet ve aidiyet gibi tasavvufî eğitimin temel ilkeleriyle örtüşmemektedir. Katılımcılar, dijital sohbetlere istedikleri zaman girip çıkabilmekte, farklı tasavvufî

38 Nakşibendiliğin sohbet başta olmak üzere temel esasları için bk. Câmî, *Nefahâtü'l-üns min hazarâti'l-kuds*, 392; a.mlf., *Nefehâtü'l-üns (Evliya Menkabeleri)*, 590; H. Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Nesriyat, 2016), 259-262; Necdet Tosun, “Nakşibendiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/342.

39 Ferîdüddîn Attâr, *Tezkiratü'l Evliya*, çev. Uludağ Süleyman (İstanbul: Erdem Yayınları, 1991), 579-580.

40 Naqshbandi - Haqqani Sufi Order, “Eshaykh Resmî Web Sitesi”.

41 Serrâc, *el-Lüma-İslam Tasavvufu*, 508; Rifat Okudan “Tasavvufun Meseleleri”, *Tasavvuf El Kitabı*, ed. Kadir Özköse (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016); 419-421; Uludağ, “Sohbet”, 37/351.

42 The Threshold Society - Mevlevi Sufi Order, “The Threshold Society Resmî Web Sitesi”.

43 Naqshbandi - Haqqani Sufi Way, “Naqshbandi Resmî Web Sitesi”.

44 Naqshbandi Sufi Way, “Sufilive Resmî Web Sitesi”.

yapılar arasında geçiş yapabilmekte ve hatta birden fazla geleneksel yapıyı aynı anda deneyimleyebilmektedir.⁴⁵ Bu durum, kişinin derinlikli bir manevî bağlılık ve tekâmül süreci yaşamasına katkı sunmaktan ziyade, yüzeysel bir ilgi düzeyinde kalmasına neden olabilmektedir. Dolayısıyla, dijital tasavvufi sohbetlerin bireysel dönüşüm ve irşad boyutu açısından sınırlı bir etki gücüne sahip olduğu söylenebilir. Ayrıca grafikte, saygı ve hürmet iklimi, katılımcıların ahlakî donanımı gibi başlıkların dijital tasavvufi sohbetlerde daha düşük düzeyde temsil edilmesi, bu platformların söz konusu yapısal problemlerinden kaynaklandığı ifade edilebilir.

Grafikte yer alan akılcı yönelim odaklı sohbet başlığı incelendiğinde ise geleneksel sohbetlerin, dijital sohbetlere kıyasla daha düşük düzeyde temsil edildiği görülmektedir. Zira bu farklılık, sohbetin mahiyeti bakımından iki mecranın öne çıkardığı yönelimlerle ilişkilidir. Geleneksel tasavvufi sohbetler, daha çok keşfi bilgiye, müşdidin hâl aktarımına, tasavvufi tecrübeye ve en önemlisi seyr-u sülûk eğitimine dayalıdır.⁴⁶ Bu nedenle rasyonel ve akıl merkezli yaklaşım, ikinci planda kalmakta; sohbetin amacı müridin benliğinin değişim ve dönüşümünü sağlamak olarak belirginleşmektedir.¹ Buna karşılık dijital sohbetlerde akılcı yönelim, daha yüksek düzeyde öne çıkmaktadır. Dijital ortamın metin merkezli aktarımı, sistematik anlatımı ve katılımcılara soru sorma imkânı sunması, sohbetlerin daha rasyonel bir düzlemde gerçekleşmesine neden olmaktadır.⁴⁷ Böylece dijital sohbetler, akılcı ve analitik boyutta geleneksel sohbetlere göre daha güçlü bir pozisyonda görünmektedir.

Tasavvufi öğretilerin özünde yer alan yüz yüze irşad, sohbet, birlikte zaman geçirme, hâl aktarımı ve bütün bu hususları kapsayan seyr-u sülûk eğitimi fiziki dünyada nasıl olması gerektiği tartışılırken dijital ortamda ne ölçüde sürdürülebileceği ayrı bir tartışma konusudur.⁴⁸ Klasik tasavvufun sohbet anlayışında temel kabul edilen, seyr-u sülûk eğitimi dijital mecralarda önemli ölçüde zayıflamaktadır. Çünkü bu ortamlarda ne müşdid-i kâmilin beden dili ne de tasavvufi hâli doğrudan tecrübe edilebilmektedir. Bu durum, dijital sohbetlerin niteliğini sınırlamakta; bilgi aktarımı açısından başarılı olsa da, özellikle seyr-u sülûk eğitimi açısından eksik kalmasına sebep olmaktadır.⁴⁹ Dolayısıyla grafikte yer alan seyr-u sülûk merkezli sohbet, dijital sohbetlerde daha düşük düzeyde temsil edilmektedir.

Bütün bu hususlar çerçevesinde ifade etmek gerekirse dijital tasavvufi sohbetin makul biçimi, klasik geleneğin özünü zedelemeyen dijitalleşmenin sunduğu olanakları dengeli biçimde kullanan formatlarda aranmalıdır. Söz gelimi sohbetlerin en azından senkron oturumlar biçiminde tertip edilmesi ve tasavvufi ahlak kuralları çerçevesinde koordine edilmesi, müşdid-i kâmil ile katılımcılar arasında gerçek zamanlı etkileşimi mümkün kılmakta ve bağ kurmayı kolaylaştırmaktadır.⁵⁰ Bunun yanında, metin ya da video arşivleri üzerinden yapılan sohbetlerin, yüz yüze sohbetin tamamlayıcısı olarak değerlendirilmesi; fakat onun yerine ikame edilmemesi gerekmektedir. Dolayısıyla makul dijital sohbet, ne geleneksel sohbetin eksiksiz bir karşılığıdır ne de onun mutlak alternatifi; bilakis tasavvufi eğitimin dijital çağdaki sürekliliği açısından tamamlayıcı bir araçtır.

2. Dijital Râbîta ve Müşdid-Mürîd İlişkisi

Râbîta, Arapça kökenli bir kelime olup sözlükte, “iki şeyi birbirine bağlayan araç, bağ, ilişki, alaka ve münasebet” gibi manalara gelir.⁵¹ Tasavvuf terminolojisinde ise müridin zihinsel ve kalbî melekelerini kullanarak müşdidyle manevî bir beraberlik kurma çabasını ifade eder. Bu anlamda râbîta, müşdidin

45 Helland, “Online Religion/Religion Online and Virtual Communitas”, 219.

46 İbn Acîbe, *Bahru'l-Medîd fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, çev. Dilaver Selvi (İstanbul: Semerkand Yayınevi, 2011), 2/174; Süleyman Derin, *Kur'ân-ı Kerîm'de Seyr-u Sülûk - Ahmed İbn Acîbe'nin Tefsirinde-* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2013), 116; Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 189-190.

47 Iqbal, “The Digital Sufi Gaze: Between Love, Longing and Locality in COVID Britain”, 7; Sami Bayrakçı - Mustafa Çuhadar, “Sosyal Medya ve Popüler Dindarlık: Facebook'taki Tasavvuf Sayfaları Üzerine Bir İnceleme”, 916.

48 Abdullah Kartal, “Tasavvufi Tecrübe Aktarılabilir mi?”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (2007), 98-99.

49 Jaelani, “Digital Sufism”, 55, 56; Ahmed Rızki - Hasan Rusdi, “Digital Media Impact on Sufi Practices: Analyzing Ijâza Wirid Dhikr”, 106-107; Putri Rahmah Nur Hakim vd., “Digital Sufism: The Transformation Of Priety In Gus Ulil's Online Teachings”, 204-205, 212.

50 Bu bağlamda bk. The Threshold Society - Mevlevi Sufi Order, “The Threshold Society Resmî Web Sitesi”; Naqshbandi Sufi Way, “Sufilive Resmî Web Sitesi”; Naqshbandi - Haqqani Sufi Order, “Eshaykh Resmî Web Sitesi”.

51 İsfahânî, *el-Müfredât*, 1/248; Serrâc, *el-Lüma-İslam Tasavvufu*, 501; Seyyid Şerif Cürçânî, *et-Târîfât*, çev. Arif Erkan (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997), 113; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınevi, 2009), 274; Necdet Tosun, “Râbîta”, *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 37/378.

sûret ve sîretine yoğunlaşmak suretiyle gerçekleşir. Özellikle Nakşibendî tarikatında râbita önemli bir ritüel olarak kabul edilir.⁵² Râbita vesilesiyle, mürid zikir ve ibadet sırasında dünyevî meşgalelerden kalbini arındırır, gözlerini kapatarak mürşidini gönül gözüyle tasavvur eder ve ona kalben yönelir. Bu yöneliş, müridin mürşidi vasıtasıyla Hz. Peygamber'e ve nihayetinde Allah'a ulaşma sürecinin bir parçası olarak değerlendirilir.⁵³ Dolayısıyla mürid, dünyevî bağlardan uzaklaşarak tasavvufi bir derinlik ve yöneliş kazanır.

Klasik tasavvuf geleneğinde şeyh veya mürşid-i kâmil; şeriat, tarikat ve hakikat ilimlerinde derin bilgi sahibi olan ve bu alanlarda otorite kabul edilen kişidir. Ayrıca bir mürşide intisap edip seyr-u sülûkunu tamamlayan kişilere mürşid-i kâmil denir.⁵⁴ Bu makamda olan mürşid, insanları doğru yola yönlendirdiği gibi, onları nefsin kötülüklerinden ve manevî hastalıklardan muhafaza eder. Aynı zamanda, nefsin hilelerini ve tuzaklarını bilip bunlara çözümler üreterek, başkalarının hidayetine vesile olur.⁵⁵ Ancak dijital çağda bu kavram, geleneksel anlamının ötesine geçerek sanal mürşid-i kâmil şeklinde yeni bir boyut kazanmıştır.

Dijitalleşme, tasavvufun geleneksel yapılarını modern iletişim araçlarıyla yeniden şekillendirirken, seyr-u sülûk eğitiminin doğasını da değişime uğratmaktadır. Tasavvufun birebir manevî rehberlik esaslı öğretileri, dijital medyanın aracılığıyla daha geniş kitlelere ulaştırılırken, bireysel mürşid-mürid ilişkisi de dönüşmektedir. Klasik tasavvuf geleneğinde seyr-u sülûk eğitimi, mürşid ile mürid arasındaki doğrudan temasla mümkün olmaktadır. Müridlerin, aynı ortamda bulunarak birbirlerinin hallerinden etkilenmesi, aynı sofrada yemek yemesi ve ortak bir fiziksel deneyim paylaşması bu etkileşim için kritik önem taşımaktadır. Zira edep ve adap öğrenimi, sadece sözle değil, nazarla, kalpten geçen duygularla ve beden diliyle gerçekleşmektedir. Manevî atmosferdeki bu etkileşim, fiziksel yakınlıkla elde edilen bir öğrenim ve paylaşım biçimidir.⁵⁶ Sanal ortamdaki mürşitlikte ise şeyh ve mürid, sosyal medya, forumlar veya özel uygulamalar üzerinden iletişim kurar. Bu platformlar sayesinde anlık mesajlaşma, video konferans gibi yöntemlerle etkileşim sağlanır. Şeyh, müridlerine yazılı metinler, videolar veya sesli içerikler aracılığıyla öğretilerini aktarabilir. Ayrıca şeyh, belirli zaman dilimlerinde çevrimiçi dersler veya sohbetler düzenleyerek müritlerine manevî rehberlik yapar. Müridler, kişisel sorunları veya manevî gelişimleri hakkında şeyhlerine özel olarak danışabilirler. Böylelikle müridler, şeyhlerinin rehberliğinde kişisel ve manevî gelişimlerini çevrimiçi olarak sürdürebilir.⁵⁷

Sanal mürşitlik kavramı, sūfî geleneğinin modern teknoloji ile uyarlanarak geniş kitlelere ulaşmasını sağlamaktadır. Bu platform, kişilerin tasavvufî sorularına cevap bulmalarına yardımcı olurken, tasavvufun günlük yaşama entegrasyonuna da katkı sunar. Sanal ortamda oluşan râbita, mürşid-mürid ilişkisi, geleneksel tasavvufun birebir etkileşim gerektiren doğasıyla tam olarak örtüşmese de bireylerin bir nebze de olsa tasavvufî eğitimden mahrum kalmaması adına önemli bir alternatif oluşturur.⁵⁸ Bu noktada, Nakşibendiliğin çağdaş bir kolu olan Hakkani tarikatına bağlı sufilive.com, naqshbandi.org ve eshaykh.com gibi siteler, dijital platformlar üzerinden tarikat bağını kurmak isteyenlere farklı formlar ve düzeylerde râbita ve biat imkanları sunmaktadır. Bu platformlar, çeşitli yapısal ve içeriksel farklar taşımakla birlikte, özünde aynı tasavvufî silsileye bağlıdır ve Şeyh Nazım el-Hakkanî Kıbrısî (öl. 2014) ile onun halifeleri üzerinden şekillenen dijital bir tasavvuf ağı oluştururlar.⁵⁹

52 Cürçânî, *et-Târîfât*, 113; Serrâc, *el-Lüma-İslam Tasavvufu*, 501-502; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 274; Tosun, "Nakşibendiyye", 32/343.

53 Cürçânî, *et-Târîfât*, 113; Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006), 788-789.

54 Serrâc, *el-Lüma-İslam Tasavvufu*, 474; Abdülkerim b. Hevâzin Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, thk. İbrâhîm el-Basyûnî (Mısır: el-Heyetü'l-Misriyyeti'l-Amme li'l-Kitab, ts.), 2/299.

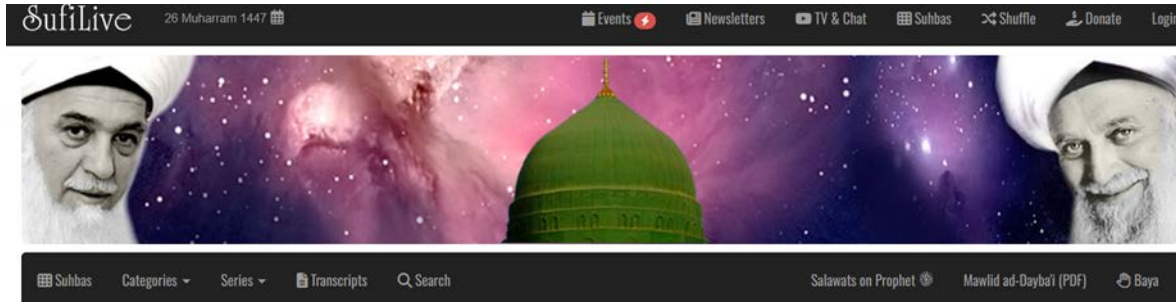
55 Abdürrezzâk Kâşânî, *Istîlâhâtü's-süfîyye*, thk. İbrahim Keyyâlî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012), 154.

56 Sühreverdî, *Gerçek Tasavvuf: Avarifü'l-Mearif*, 520-535; Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 185-189; Kadir Özköse, *Tasavvuf El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 329-331.

57 Sariya Cheruvallil, "Online Sufism: Methodological Thoughts on Researching Esoteric Islam in an Online Context", *Digital Methodologies in the Sociology of Religion* (London: Bloomsbury Publishing, 2015), 60; Neslihan Hocaoğlu, *Dijital Dünyada Değişen Din Anlayışı* (İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2023), 28-29.

58 Cheruvallil, "Online Sufism: Methodological Thoughts on Researching Esoteric Islam in an Online Context", 63.

59 Naqshbandi - Haqqani Sufi Way, "Naqshbandi Resmî Web Sitesi"; Naqshbandi Sufi Way, "Sufilive Resmî Web Sitesi"; Naqshbandi-Haqqani Sufi Order, "Eshaykh Resmî Web Sitesi".

Görsel 1: Dijital Ortamda Râbita Uygulamasına İlişkin Görsel

Sufilive.com platformu, dijital ortamda râbita uygulamasını en açık ve işlevsel biçimde sunan örneklerden biri olarak öne çıkmaktadır. Yukarıda sunulan görselde görüleceği üzere, ana sayfanın sağ alt kısmında açıkça yer alan “Bay’a” sekmesi, kullanıcıyı herhangi bir yönlendirme ya da kayıt sürecine ihtiyaç duymaksızın doğrudan râbita formuna ulaştırmakta; bu form aracılığıyla ziyaretçiler, Şeyh Nazım Kıbrısî veya onun halifelerine çevrim içi olarak intisap edebilmektedir.⁶⁰ Platformda yer alan bu dijital râbita aracı, klasik râbita uygulamasının temel unsurlarını -niyet, teslimiyet, sadakat, dua-bireysel katılım temelli bir dijital etkileşimle birleştirmektedir.⁶¹ Kullanıcıdan fiziksel veya bireysel onay talep etmeyen bu yapı, Nakşibendî tarikatının tasavvufi halkasına katılımı sadeleştirilmiş ve zamandan mekandan bağımsız hale getirilmiş bir biçimde sunmakta; böylece dijitalleşme sürecinin tarikat pratikleri üzerindeki etkilerini doğrudan gözlemlenebilir kılmaktadır. Bu özellikleriyle sufilive.com, dijital tasavvuf pratikleri içerisinde râbita uygulamasının bütünlüğünü koruyarak çevrimiçi ortama aktarılabilirliğini gösteren önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Baya – Initiation into the Naqshbandi Sufi Order
To take online initiation (baya’) recite along with the video. Then click the button below and fill out the following form.

REGISTER YOUR BAYA

Görsel 2: Râbitanın Video Eşliğinde Yapılabileceğini Açıklayan Görsel

Yukarıda yer alan görsel, Naqshbandi.org adlı internet sitesinden alınmıştır. Söz konusu site, doğrudan çevrim içi râbitanın icra edildiği bir mecra olmaktan ziyade, Nakşibendî-Haqqânî tasavvuf geleneğinin temel öğretisini, silsilesini, adabını ve tasavvufi rehberliğini tanıtan kurumsal bir dijital platform işlevi görmektedir. Bu çerçevede, sitede râbita işlemi doğrudan gerçekleştirilmemekte, kullanıcılar genellikle sufilive.com gibi bağlantılı sitelere yönlendirilerek intisap süreci tamamlanmaktadır. Dolayısıyla naqshbandi.org, çevrim içi râbita uygulamasının bilgi temelli altyapısını sunmakta ve kullanıcının ilgili ritüeli icra edebileceği başka dijital mecralara yönelimini kolaylaştıran aracı bir bağlam üretmektedir. Site menüsünde yer alan “The Tariqa” sekmesinin altındaki “Baya-Initiation” başlığına tıklayan kullanıcı, burada mürid-i kâmil ile fiziksel olarak bir araya gelmeksizin intisap edebilmesini sağlayan bir video ile karşılaşmaktadır. Görselde de açıkça anlaşılacağı üzere, mürid-i kâmil figürünün otoriter ve rehber pozisyonda yer aldığı bu video, müride mürid-i kâmilin huzurundaymışçasına intisap sözlerini tekrar etme imkânı tanımaktadır. Bu yöntem, mekândan bağımsız bir senkronizasyon yoluyla temsili bir bağlılık ilişkisi kurar. Videonun hemen altında yer alan “Register Your Baya” başlıklı buton aracılığıyla ise kullanıcı, yönlendirildiği dijital formu doldurarak kimlik ve iletişim bilgilerini iletir; böylece sözlü ve sembolik olarak gerçekleştirdiği râbita/intisap eylemini resmî dijital kayıt yoluyla tamamlamış olur. Bu

60 The Threshold Society - Mevlevi Sufi Order, “The Threshold Society Resmî Web Sitesi”.

61 Klasik râbita uygulamasının temel unsurları için bk. Mehtap Cihan, *Nakşibendî-Hâlidî Geleneğin Temsilcilerinden Mustafa Fevzi b. Nu’Man’ın Mizânü’l-İrfân Adlı Eserindeki Tasavvufi Muhtevanın Tahlili* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2020), 56-93.

yapı, geleneksel sufi ritüelin dijital düzlemde yeniden kurgulanarak küresel ve zamandan bağımsız bir erişilebilirlik kazandığının somut bir örneğini teşkil etmektedir.⁶²

My Bayah

Posted on June 12, 2024 by Shaykh Gibri Fouad Haddad

Question:

As Salam Alaykum,

Forgive me – I just took the *Bayah* online however I could not keep up with the Arabic. So I had to stop and read stop and read. My *Niya* was there, is my *Bayah* valid? Forgive me again – but what do I do now? Thank you, *Shukran*.

Answer:

Waalaykumussalam warahmatullah,

Yes your bayaa is valid because it is according to your intention.

Hajj Gibri Haddad

Görsel 3: Dijital Râbita Ritüelinin Tamamlandığını Teyit Etmeye Yönelik Etkileşim Ekranı

Görsel eShaykh.com sitesinden alınmıştır; bu platform, Nakşibendî-Haqqânî tarikatının öğretilerini dijital ortamda sunmaktadır. 1997 yılında Kıbrısî tarafından kurulan bu platform, 2024 yılına kadar Kıbrısî'nin halifesi Şeyh Hisham Kabbanî tarafından yürütülmüştür. Şuanda ise Şeyh Mehmet Adil tarafından yönetilmektedir. eShaykh.com sitesi, daha çok bireysel soruların şeyhlere iletiildiği ve bu yolla tasavvufî yönlendirme yapıldığı bir dijital soru-cevap platformudur. Ziyaretçiler, "Ask a Question" bölümü aracılığıyla şeyhe ya da onun halifelerine râbita vb. konularda sorular yöneltebilmektedir. Söz gelimi görseldeki soru, kullanıcı tarafından dijital râbita sürecinin tamamlanıp tamamlanmadığını netleştirmek amacıyla sorulmuştur; çünkü soruyu yönelten kişinin TNH (Nakşibendî-Haqqânî Tarikatı) intisabı hâlâ belirsizdir. Verilen yanıt ise, dijital râbitanın Kıbrısî ile tasavvufî bir bağlantı sağladığını ve bu bağlantının TNH mürid-i kâmil vasıtasıyla tesis edildiğini garanti altına almıştır.⁶³ Böylelikle kişi, mürid-i kâmil ile fiziksel olarak yüz yüze gelmeden de eShaykh aracılığıyla TNH'ye bağlanabilmekte ve seyr-u sülûk sürecine dahil olabilmektedir. Bu durum, özellikle modern dünyada fiziksel erişimi zor olan bireyler için önemli bir kolaylık sağlar. Ayrıca bu dijitalleşme, râbita sürecini veya mürid olmayı coğrafi veya sosyal sınırlamalardan bağımsız hale getirmiştir. Dolayısıyla bu yöntem, râbitanın özü olan seyr-u sülûk sürecini teknolojik araçlarla sürdürme çabası olarak da değerlendirilebilir.⁶⁴

3. Tasavvufî Toplulukların Dijitalleşmesi: Sanal Cemaatler ve Tarikatlar

Tarikat ve cemaat kavramları çoğu zaman birbirine karıştırılsa da, tasavvufî açıdan birbirinden farklı iki yapıyı ifade eder. Tarikat, belirli bir silsileye dayanan, şeyh-mürid ilişkisi etrafında şekillenen, tasavvufî terbiye ve seyr-u sülûk eğitimiyle yapılandırılmış kurumsal bir örgütlenme biçimidir. Tarikatların temel amacı, seyr-u sülûk eğitimiyle insan-ı kâmil yetiştirebilmektedir. Zira bu süreçte mürid-i kâmilin rehberliği esastır ve bu bağlılık silsile yoluyla Hz. Peygamber'e ulaşan bir tasavvufî otoriteye dayanır.⁶⁵ Nitekim tarikatlar, müntesiplerinin manevî dünyalarında derin tesirler icra ederek onların tasavvufî bilinç, pratik ve aidiyetlerini şekillendiren önemli yapılarıdır.⁶⁶ Cemaat ise çoğu zaman bir tarikata bağlılık göstermeyen ya da bu bağlılığı ikincil planda tutan, daha gevşek yapılı, dinî bir liderlik etrafında şekillenen ve çoğunlukla dinî eğitim, sosyal hizmet veya irşad faaliyetleri yürüten topluluklardır. Cemaatler, modern dönemde şehirleşme, eğitimleşme ve medya gibi değişkenlerin etkisiyle ortaya çıkan yeni dinî örgütlenme biçimleri olarak da görülebilir. Bu nedenle bazı araştırmacılar, cemaatleri modern

62 Naqshbandi-Haqqani Sufi Way, "Naqshbandi Resmî Web Sitesi".

63 Naqshbandi-Haqqani Sufi Order, "Eshaykh Resmî Web Sitesi".

64 Hidayat, "Transforming Sufism Into Digital Media: Eshaykh and Simplification of Tarekat Orthodoxy", 210.

65 Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 72-73, 512, 590; İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât Tercümesi*, 1/4-5, 273, 474; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 329; Reşat Öngören, "Tarikat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/95-96.

66 Fatma Baynal, "Dinî Grupların Kadın Mensupları Üzerindeki Dinî, Manevî ve Ahlakî Etkileri", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/36 (2017), 17-31.

tarikât sonrası dinî formasyonlar olarak değerlendirmektedir.⁶⁷ Ayrıca günümüzdeki tarikât yapıları, klasik dönem tarikât sisteminden ayrılan bir örgütlenme tarzına sahip oldukları için çoğu zaman cemaat olarak da adlandırılmaktadır.⁶⁸ Bu yapılar, çeşitli alanlarda etkili olmaya çalışmalarıyla da bu niteliği pekiştirmektedir.⁶⁹

Bu geleneksel fark, dijital platformlara taşındığında da belirgin biçimde izlenebilir. Günümüzde farklı dijital mecralarda yer alan tasavvufî içerikler genel itibarıyla dijital cemaat yapısıyla örtüşmektedir. Zira bu tür yapılar, takipçileriyle daha çok irşad faaliyetleri, sohbet yayınları ya da dinî-tasavvufî eğitim temelli etkileşim kurmakta; ancak klasik anlamda bir tarikâtın gerektirdiği silsile, râbîta, şeyh-mürîd ilişkisi ve seyr-u sülûk gibi yapısal unsurları içermemektedir. Bu noktada dijital tarikât kavramından söz etmek ise oldukça sınırlı ve problematik görünmektedir. Zira dijital zeminde, klasik tarikâtın taşıdığı otorite zinciri ve mürşid-mürîd etkileşimini sistematik biçimde sürdürebilecek bir platform ya çok nadirdir ya da nerdeyse hiç yoktur. Mevcut örneklerin sayısı birkaç platformla sınırlı olup, bu yapılar da genellikle klasik tarikât sisteminin dijital izdüşümünü tam anlamıyla yansıtmakta yetersiz kalmaktadır.⁷⁰ Dolayısıyla, tam manasıyla geleneksel tarikât anlayışına uygun dijital bir tarikât platformunun varlığından söz etmek zordur.

Sanal cemaatler, genel anlamda bireylerin fiziksel olarak bir araya gelmeden, ortak inanç ve değerler etrafında bulunduğu dijital platformlardır.⁷¹ Sanal cemaatlerin tanımları birbirine benzese de sanal ortamda neyin cemaat olduğunu tam olarak belirlemek zordur. Sosyal medya platformlarında aktif katılım gösteren, paylaşımda bulunan bireyler genellikle sanal cemaat üyeleri olarak kabul edilirken, yalnızca bir grubu takip eden veya paylaşımlara katılmayan kişilerin cemaat üyesi sayılıp sayılmayacağı tartışmalıdır.⁷² Bu konuda önerilen çözüm, sanal cemaatlerin, üyeleri ve takipçileri arasında ortak çıkar, düşünce ya da inanç ekseninde aidiyet hissi yaratan tüm oluşumlar olarak tanımlanmasıdır. Geniş katılıma ve kamuya açık geri bildirim mekanizmalarına sahip olan bu yapılar, sanal cemaat fenomenini yaygınlaştırmaktadır.⁷³

Dijital ortamda bireylerin ortak ilgi alanları ve değerler etrafında etkileşimde buldukları grupları ister tasavvufî ister kültürel bağlamda olsun, sanal cemaat olarak tanımlamak, bu kavramın kapsamını daraltmakta ve farklı sosyal dinamikleri göz ardı etmektedir. Söz gelimi Dawson'a göre kullanıcı topluluklarının sanal cemaat olarak nitelendirilebilmesi için, cemaate zemin teşkil eden site veya forum üyelerinin belirli koşullar çerçevesinde bir araya gelmeleri gerekmektedir. Nitekim bu bağlamda, üyeler arasında etkileşimin varlığı, etkileşimin süreklilik göstermesi, üyelerin sabit bir kullanıcı adı (nick) edinmiş olmaları, sosyal kontrol mekanizmalarının mevcut olması ve sitedeki etkileşimlerin üyelerin ilgi alanlarına uygun olması gibi unsurlar öne çıkmaktadır.⁷⁴ Dolayısıyla sanal cemaatlerin sohbet, zikir ve dua gibi pratikleri içermesinin yanı sıra; şeyh-mürîd ilişkisi, seyr-u sülûk, râbîta ve nefis terbiyesi gibi tasavvufun temel öğretilerini de yüzeysel de olsa, yansıtmaları önemlidir.

Sanal cemaatlerin oluşumu ve işleyişi, geleneksel tasavvufî cemaatlerden önemli farklılıklar göstermektedir. Sanal ortamda bireyler, tasavvufî değerlere öğretilere dayalı topluluklara dahil olabilirken, bu katılım fiziksel bir ortamdan ziyade dijital platformlar üzerinden gerçekleşmektedir.⁷⁵ Geleneksel tasavvufî cemaatlerde, mürîdin bizzat şeyhin huzurunda bulunarak tasavvufî eğitimi

67 Adem Efe, "Kolektif Dindarlık Türü Olarak Tarikat/Cemaat Dindarlığı", *İslami Araştırmalar Dergisi* 28/3 (2017), 292-293.

68 Celaleddin Çelik, *Dini Gruplar Sosyolojisi*, ed. Mehmet Bayyığıt (Konya: Palet Yayınları, 2014), 293-294.

69 Ünver Günay - A. Vehbi Ecer, *Toplumsal Değişme, Tasavvuf, Tarikatlar ve Türkiye* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1999), 274.

70 Tespit edebildiğimiz kadarıyla geleneksel tarikât anlayışına belli başlı açılardan uygun dijital tarikât platformu olarak şunları örnek verebiliriz: Naqshbandi - Haqqani Sufi Way, "Naqshbandi Resmî Web Sitesi"; Naqshbandi - Haqqani Sufi Order, "Eshaykh Resmî Web Sitesi"; The Threshold Society - Mevlevî Sufî Order, "The Threshold Society Resmî Web Sitesi".

71 Haberli, "Yeni Bir Örgütlenme Biçimi Olarak Sanal Cemaatler", 126.

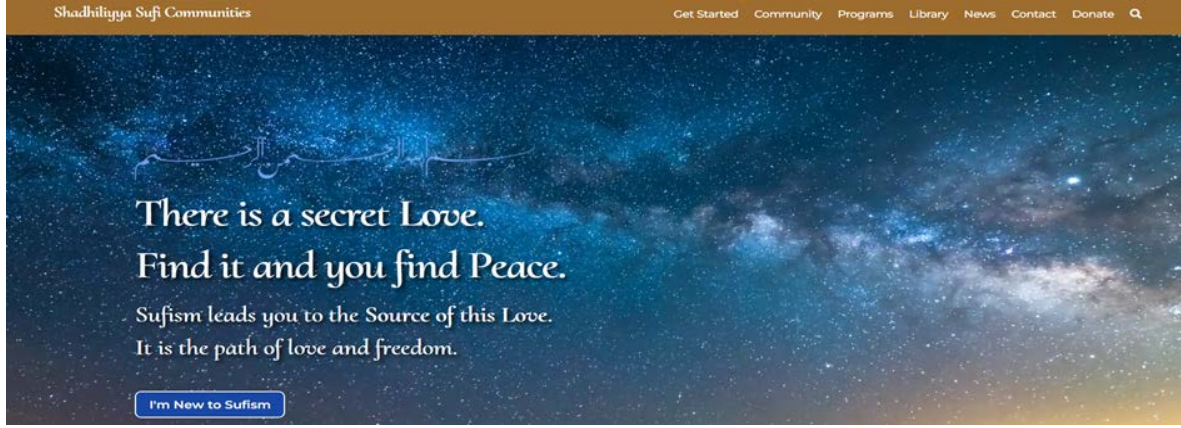
72 Haberli, "Yeni Bir Örgütlenme Biçimi Olarak Sanal Cemaatler", 126-127.

73 Semih Evciman, "Bir Kültür Endüstrisi Ürünü Olarak 'Sanal Cemaat'", *Yeni Medya* 13 (2022), 387-388.

74 Lorne L. Dawson, "Religion and the Quest for Virtual Community", *Religion Online: Finding Faith on the Internet*, ed. Douglas E. Cowan - Lorne L. Dawson (London: Routledge, 2004), 83.

75 Waheed vd., "Exploring Sufi Practices on Social Media: Distortions and Complexities in Contemporary Pakistan", 339-340.

doğrudan alması büyük önem taşıırken, dijital cemaatlerde bu süreç sanal sohbetler, videolar ve yazılı paylaşımlar aracılığıyla sürdürülmektedir.⁷⁶

Görsel 4: Sanal Cemaat Yapılanmalarına Dair Temsili Bir Örnek

Yukarıdaki görsel SufiCommunities.org sitesi ismiyle Şâzeliyye tarikatının dijital platformunu temsil etmektedir. SufiCommunities.org sitesindeki çeşitli bölümler, dijital ortamda tasavvufi bir cemaatin inşasına katkı sağlamaktadır. Söz gelimi “Get Started” bölümü, yeni üyelerin siteye kolayca giriş yapmalarını ve topluluğa dahil olmalarını sağlamak amacıyla temel bir rehber sunarken, “Community” bölümü, geleneksel tasavvufi cemaat yapısının dijital bir versiyonunu oluşturur ve bireylerin sanal ortamda birbirleriyle etkileşimde bulunarak tasavvufi gelişimlerini destekler. “Programs” bölümü, çeşitli tasavvufi eğitimler ve seminer çalışmalarını dijital platformda sunarak, katılımcıların daha geniş bir coğrafyada, yerel topluluklardan bağımsız bir şekilde tasavvufi rehberlik almasını sağlar. “Library” ise tasavvuf öğretilerine dair kapsamlı kaynaklar sunarak, geleneksel cemaatlerdeki eğitim süreçlerini dijital ortamda erişilebilir hale getirir. “News” bölümü, dijital cemaatin güncel gelişmelerini, etkinliklerini ve tasavvufi uygulamalarını paylaşarak, katılımcıların sürekli bir bilgi akışına sahip olmalarını sağlar. “Contact” bölümü, üyelerin soru sormalarını ve yardım almalarını sağlayarak, dijital cemaatin bireysel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir etkileşim alanı oluşturur. Son olarak “Donate” bölümü, dijital ortamda sürdürülebilir bir cemaat yapısının finansal desteğini sağlamak amacıyla, üyeleri bağış yapmaya teşvik eder. Bu dijital platform, geleneksel cemaat yapılarındaki fiziksel etkileşimlerin yerini almakla birlikte, geniş bir katılımcı kitlesine tasavvufî eğitim sunarak tasavvufun dijitalleşmesinde önemli bir rol oynamaktadır.⁷⁷

Dijital cemaat yapılanmasına Türkiye’den örnek vermek gerekirse, Türkiye’de geleneksel tarikat ve cemaat yapılarının dijital ortama taşınması süreci, özellikle son yıllarda hız kazanmış ve çeşitli dijital cemaat örnekleri ortaya çıkmıştır. Bu dijital yapılar, klasik tarikat unsurlarını tam anlamıyla sürdürümeseler de sohbet, irşad, eğitim ve dinî-tasavvufi bilgilendirme ekseninde önemli bir dijital varlık sergilemektedir. Söz gelimi İsmailağa Cemaati, geleneksel Nakşibendî tarikatının Hâlidî koluna bağlı bir yapı olarak resmî web sitesi ve dijital mecralar üzerinden tasavvufî içerikleri üretmektedir.⁷⁸ Aynı şekilde Nakşibendiye’nin Halidî koluna bağlı Menzil Cemaati, görsel ve video içerikleriyle müridlerine ulaşmakta, ancak birebir râbîta ve seyr-u sülûk süreçlerini daha çok fiziksel ortamlarda sürdürmektedir.⁷⁹ İskenderpaşa Cemaati dijital ortamda daha çok seminer ve kitap yayınlarıyla eğitim temelli bir yapı sergilemekte;⁸⁰ Süleymanlılar ise çok daha sınırlı bir ölçüde dijital cemaat kimliğini korumaktadır.⁸¹ Bunların yanı sıra Erenköy Cemaati, Türkiye’deki geleneksel tarikat yapılarının dijital

76 Serrâc, *el-Lüma-İslam Tasavvufu*, 455-456, 474, 507; Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 229, 232; Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2013), 51, 54-58; Evciman, “Bir Kültür Endüstrisi Ürünü Olarak ‘Sanal Cemaat’”, 390; Waheed vd., “Exploring Sufi Practices on Social Media: Distortions and Complexities in Contemporary Pakistan”, 340.

77 Shadhiliyya Sufi Communities: Sufism, “Sufi Communities Resmî Web Sitesi” (Erişim 04 Ağustos 2025).

78 İsmailağa Câmiası, “İsmailağa Resmî Web Sitesi” (Erişim 04 Ağustos 2025); İsmailağa NET, “İsmailağa NET YouTube Kanalı” (Erişim 04 Ağustos 2025).

79 Semerkand Vakfı, “Semerkand Vakfı Resmî Web Sitesi” (Erişim 04 Ağustos 2025).

80 İksav - İlim Kültür Sanat Vakfı, “İLKSAV Resmî Web Sitesi” (Erişim 04 Ağustos 2025).

81 Ebu'l-Fâruk Süleyman Hilmi Tunahan, “Tunahan Vakfı Web Sitesi” (Erişim 04 Ağustos 2025).

dönüşüm sürecine uyum sağlayan en belirgin örneklerden biri olarak dikkat çekmektedir. Çok farklı yapı ve platformlar aracılığıyla yürütülen yayın faaliyetleri, cemaatin dijital platformlarda kurumsal kimliğini inşa etme ve sürdürülebilir bir dijital cemaat formu oluşturma yönündeki çabalarını göstermektedir.⁸²

Bütün bu örneklerden de yola çıkarak ifade etmek gerekirse sanal cemaatler, tasavvufun edep ve adap gibi esaslarına uygun bir atmosfer yaratmaya çalışsa da bireyler arasında yüz yüze etkileşim olmadığı için tasavvufi tecrübelerin doğrudan aktarımı zayıf olabilir.⁸³ Ancak, bu platformlar geniş kitlelere ulaşma ve tasavvufi öğretileri yayma konusunda güçlü araçlar sunmaktadır. Özellikle Youtube, Twitter, Instagram Facebook ve WhatsApp gibi sosyal medya araçları üzerinden yürütülen tasavvuf sohbetleri, müşitlerin geniş bir izleyici kitlesine ulaşmasını sağlar. Fakat bu ortamlarda bireylerin tasavvufi anlamdaki değişim ve dönüşümleri, yüz yüze ilişkilerdeki kadar ileri düzeyde olmayabilir.⁸⁴

Sonuç

Dijitalleşmenin toplumsal yapıları, kültürel mirası ve dini gelenekleri dönüştüren çok katmanlı etkisi, tasavvuf ilminde de belirgin şekilde hissedilmektedir. Araştırma sürecinde elde edilen gözlemler, tasavvufun dijital ortamda temsilinin, yalnızca teknik bir aktarım meselesi olmadığını; aynı zamanda geleneğin epistemolojik, pedagojik ve ahlakî boyutlarını doğrudan etkileyen bir yeniden üretim sürecini ifade ettiğini göstermektedir. Bu bağlamda öncelikli olarak ifade etmek gerekirse dijital tasavvufi sohbetler, geleneksel irşad pratiğinin epistemolojik ve pedagojik boyutlarını sanal düzleme taşıyarak, tarikat eğitiminde mekân ve zaman kısıtlarını ortadan kaldıran yeni bir iletişim paradigması üretmiştir. Söz gelimi SufiLive.com'un canlı ve görsel temelli irşad modeli, eShaykh.com'un bireysel müracaat merkezli etkileşim yapısı, Naqshbandi.org'un disiplinli arşiv sistemi ve Sufism.org'un senkron, tematik sohbet oturumları; tarikatların, geleneğin çekirdek unsurlarını farklı dijital formatlara uyarlama biçimlerinin tipik örnekleridir. Bu formlar, küresel erişim, zamandan bağımsız katılım ve çoğulcu izleyici profiliyle, tasavvufun coğrafi sınırlarını aşan bir dolaşım ağı oluşturmuştur. Bununla birlikte, çevrim içi sohbetlerde yapısal denetimin sınırlılığı, katılımcı bağlılığının gevşekliği ve bedensel-mekansal birlikteliğin yokluğu; seyr-u sülûk gibi tasavvufun en önemli eğitim metodunun kurucu unsurlarını zayıflatmaktadır. Grafik verilerinde geleneksel sohbetin hâl aktarımı, seyr-u sülûk merkezli yapı ve ahlakî rehberlik boyutlarında yüksek rakamlarla temsil edilmesi, bu eksikliğin ampirik yansımasıdır. Dolayısıyla dijital tasavvufi sohbetler, bilgi aktarımı açısından yüksek etkililik sergilese de, değişim ve dönüşüm açısından yüz yüze sohbetin fonksiyonunu ikame edememektedir. Bu bağlamda, dijital tasavvufi sohbetin en uygun formu hibrit bir modelde şekillenmektedir. Söz konusu model, klasik geleneğin edep-adab, süreklilik ve hâl aktarımı gibi temel ilkelerini korurken; senkron etkileşim kanalları, rehberli çoklu medya içerikleri ve moderasyon mekanizmalarıyla desteklenmekte, böylece dijital erişimin hız ve yayılım kapasitesi geleneğin manevî otoritesiyle dengelenmektedir. Böyle bir model, hem tasavvufun ruhunu muhafaza edecek hem de modern iletişim imkânlarını işlevsel biçimde kullanarak tasavvufi faaliyetinin modern dünyadaki sürekliliğini güvence altına alacaktır.

İkinci olarak dijital râbîta pratikleri, tasavvufun manevî otorite ve müşid-mürîd etkileşimini, geleneksel bağlamdan koparmadan sanal ortama taşıma girişimlerinin somut tezahürleridir. İncelenen özellikle üç ana platform -SufiLive.com'un doğrudan intisap arayüzü, Naqshbandi.org'un bilgi temelli ve görsel destekli yönlendirmeleri, eShaykh.com'un bireysel müracaat odaklı danışma sistemi-dijitalleşmenin tarikat bağını kurma ve ilk tasavvufi yönlendirme süreçlerini hızlandıran farklı teknik modeller geliştirdiğini göstermektedir. Bu sistemler, özellikle fiziksel erişim engellerini aşma, küresel

82 İslam ve İhsan, "İslam ve İhsan Resmî Web Sitesi" (Erişim 05 Ağustos 2025); İslam ve İhsan, "İslam ve İhsan YouTube Kanalı" (Erişim 05 Ağustos 2025); Altınoluk, "Altınoluk Resmî Web Sitesi" (Erişim 05 Ağustos 2025); Osman Nuri Topbaş, "Osman Nuri Topbaş YouTube Kanalı" (Erişim 05 Ağustos 2025); Erkam TV, "Erkam TV Video Kanalları" (Erişim 05 Ağustos 2025); Abdullah Sert, "Abdullah Sert YouTube Kanalı" (Erişim 05 Ağustos 2025); İLAM TV, "İLAM TV Video Platformu" (Erişim 15 Aralık 2020).

83 Narmanlıoğlu, "Tarikat ve Cemaatlerin Alternatif Medya Stratejileri", 186-187; Mustafa Çuhadar, "Postmodernizm, Dijitalleşme ve Hibrit Dindarlık", *Tevilat* 2/1 (2021), 78.

84 Francesco Piraino, "Between real and virtual communities: Sufism in Western societies and the Naqshbandi Haqqani case", *Social Compass* 63/1 (2016), 2, 4, 5, 8-9, 13.

ölçekli yayılma ve başlangıç seviyesindeki tasavvufî intisap talebine karşılık verme noktasında işlevseldir. Bununla birlikte, bu dijital formatların nazara dayalı hâl aktarımı, müşterek mekânın inşa ettiği duygusal yoğunluk ve cemaat bağlamında içselleşen adap eğitimi gibi seyr-u sülûkun özsel bileşenlerini yeniden üretmediği görülmektedir. Çevrim içi etkileşimlerin, tasavvufî bağın sürekliliğini desteklemek yerine çoğu zaman temsili bir aidiyet hissi oluşturması, derinlik ve süreklilik gerektiren tasavvufî terbiye açısından yapısal bir sınırlılıktır. Dolayısıyla dijital râbıta ve mürşid-mürîd ilişkisi ikame edici bir pratik değil, destekleyici bir platform olarak tasarlanmalıdır. Yüz yüze irtibatın yerini almadan, onu tamamlayan senkron oturumlar, rehberli çoklu medya içerikleri ve tasavvufî adaba uygun etkileşim protokolleri ile yapılandırılması, hem geleneğin ruhunu koruyacak hem de dijital çağın erişim avantajlarını verimli biçimde kullanacaktır.

Üçüncüsü ise Türkiye'deki dijital cemaat yapılanmaları -örneğin İsmailağa, Süleymancılar, Menzil, Erenköy ve İskenderpaşa- geleneksel silsileye bağlılık, otorite hiyerarşisinin korunması ve içerik derinliği açısından klasik tarikat geleneğini muhafaza eden bir çizgide konumlanmaktadır. Bu yapılar, sohbet, irşad ve dinî-tasavvufî eğitim faaliyetlerini dijital platformlara taşıdılar da, mürşid-mürîd ilişkisi, râbıta ve seyr-u sülûk gibi birebir tasavvufî eğitim süreçlerini ağırlıklı olarak fiziksel ortamlarda sürdürmektedir. Buna karşılık Batı merkezli platformlar -örneğin SufiCommunities.org, Naqshbandi.org, eShaykh.com ve SufiLive.com- dijital altyapılarını kullanarak küresel erişim, zaman-mekân bağımsızlığı ve bireysel katılım esnekliği sağlamada öne çıkmaktadır. Dolayısıyla elde edilen bu bulgular, erişim ve esneklik avantajlarını Batı'daki örneklerden; içerik derinliği ve otorite vurgusunu ise Türkiye'deki yapılardan alan hibrit bir modelin, dijital tasavvufun sürdürülebilirliği açısından en uygun çerçeveyi sunabileceğini göstermektedir. Böyle bir model, hem tasavvufun manevî otoritesini ve eğitim disiplini koruyarak hem de dijital çağın sağladığı geniş erişim ve etkileşim imkânlarını kullanarak, tasavvufun modern dünyada yaşatılması ve yaygınlaştırılması için dengeli bir zemin oluşturabilir.

Kaynakça

- Abdullah Sert. "Abdullah Sert YouTube Kanalı". Erişim 05 Ağustos 2025.
<https://www.youtube.com/channel/UCKieMnpwHMswSpCv7ybLkjjw>
- Academia.edu. "Academia Web Sitesi". Erişim 08 Temmuz 2025. <https://www.academia.edu/>
- Ahmed Hulusi. "Ahmed Hulusi Resmî Web Sitesi". Erişim 08 Temmuz 2025. <https://www.ahmedhulusi.org/tr>
- Akyül, Mehmet. "Medya ve Din: Radyo İletişimi ve Gözyaşı FM Örneği". *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 6 (2008), 39-86.
- Altınoluk. "Altınoluk Resmî Web Sitesi". Erişim 08 Temmuz 2025. <https://www.altinoluk.com.tr>
- Attâr, Ferîdüddîn. *Tezkiiratü'l Evliya*. çev. Uludağ Süleyman. İstanbul: Erdem Yayınları, 1991.
- Australian Centre for Sufism and Irfanic Studies - Sufism / Irfan. "Sufism/Irfan Web Sayfası". Erişim 08 Temmuz 2025. <https://australiansuficentre.org/sufism.htm>
- BABA FARID - Living Sufism. "Baba Farid Web Sayfası". Erişim 08 Temmuz 2025. <https://livingsufism.org/baba-farid/>
- Baynal, Fatma. "Dinî Grupların Kadın Mensupları Üzerindeki Dinî, Manevî ve Ahlakî Etkileri". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/36 (2017), 17-31.
- Bayrakçı, Sami - Cuhadar, Mustafa. "Sosyal Medya ve Popüler Dindarlık: Facebook'taki Tasavvuf Sayfaları Üzerine Bir İnceleme". *Eskiyeni* 54 (2024), 895-928.
- Baz, İbrahim. "Sanal Âlemde Tasavvuf". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 8 (2002), 147-156.
- Câmî, Abdurrahman. *Nefahâtü'l-üns min hazarâti'l-kuds*. thk. Mahmûd Âbidî. Tahran: İntişârât-ı İttilâât, 1950.
- Câmî, Abdurrahman. *Nefehâtü'l-üns (Evliya Menkıbeleri)*. çev. Süleyman Uludağ - Mustafa Kara. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2011.
- Carey, James W. *Communication as Culture: Essays on Media and Society*. London: Routledge, 1989.
- Castells, Manuel. *The Rise of the Network Society*. Oxford: Wiley-Blackwell, 1996.
- Cebecioğlu, Ethem (ed.) *Tasavvuf Klasikleri*. Ankara: Erkam Matbaacılık, 2010.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınevi, 2009.
- Cheruvallil, Saryia. "Online Sufism: Methodological Thoughts on Researching Esoteric Islam in an Online Context". *Digital Methodologies in the Sociology of Religion*. London: Bloomsbury Publishing, 2015.
- Cihan, Mehtap. *Nakşibendî-Hâlidî Geleneğin Temsilcilerinden Mustafa Fevzi b. Nu'Man'ın Mizânü'l-İrfân Adlı Eserindeki Tasavvufî Muhtevanın Tahlili*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2020.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. *et-Târîfât*. çev. Arif Erkan. İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.
- Çelik, Celaleddin. *Dinî Gruplar Sosyolojisi*. ed. Mehmet Bayyigit. Konya: Palet Yayınları, 2014.
- Çuhadar, Mustafa. "Postmodernizm, Dijitalleşme ve Hibrit Dindarlık". *Tevilat* 2/1 (2021), 67-88.
- Derin, Süleyman. *Kur'ân-ı Kerîm'de Seyr-u Sülûk - Ahmed İbn Acîbe'nin Tefsirinde-*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2013.
- Dudoignon, Stéphane A. "Cyber-Sufism". *Mysticism and Modernity: Finding One's Path in a World without Direction*. ed. Andreas Kilcher - Phil Cassel. Berlin: De Gruyter, Walter de Gruyter GmbH, 2020.
- Ebu'l-Fâruk Süleyman Hilmi Tunahan. "Tunahan Vakfı Web Sitesi". Erişim 04 Ağustos 2025.
<https://tunahan.org/tr/>
- Efe, Adem. "Kolektif Dindarlık Türü Olarak Tarikat/Cemaat Dindarlığı". *İslami Araştırmalar Dergisi* 28/3 (2017), 290-301.
- el-İsfahânî, Râgıb. *Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü Nizar Mustafa el-Bâz, ts..
- el-Mekkî, Ebû Tâlib. *Kûtu'l-kulûb*. çev. Yakup Çicek - Dilaver Selvi. 4 Cilt. İstanbul: Semerkand Yayınevi, 2003.
- Eren, Zeynep. *Toplum 5.0 ve Dijital Dünyada Toplumsal Dönüşüm ve Eğitim 5.0*. ed. Deniz Akçay - Eren Efe. İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları, 2020.
- Erginli, Zafer. *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006.
- Erkam TV. "Erkam TV Web Sayfası". Erişim 05 Ağustos 2025. <https://www.erkamradyo.com/tag/erkam-tv>
- Ertuğrul, Muzaffer. "Mahmud Sami Ramazanoğlu'nun Tasavvuf Anlayışında Hal Transfer Yöntemi Olarak Sohbet". *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 10/2 (2024), 883-909.
- Evciman, Semih. "Bir Kültür Endüstrisi Ürünü Olarak 'Sanal Cemaat'". *Yeni Medya* 13 (2022).
- Furat, Ayşe Zişan. "Yaygın Din Eğitiminde Kitle İletişim Araçlarının Yeri: Televizyon Örneği". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2009).
- Gökbayrak, Hilal - Işıklı, Şevki. "Dijital Din Teorisi: Dijital Din, Geleneksel Dine Karşı". *Yapay Zeka Transhümanizm ve Din*. ed. Muhammed Kızılgeçit. 105-145. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2022.

- Günay, Ünver - Acer, A. Vehbi. *Toplumsal Değişme, Tasavvuf, Tarikatlar ve Türkiye*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1999.
- Ha, Byung-Chul. *Enfokrası, Dijitalleşme ve Demokrasinin Krizi*. çev. M. Özdemir. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022.
- Haberli, Mehmet. "Dijital Çağda Din ve Dindarlığın Dönüşümü". *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2019), 307-315.
- Haberli, Mehmet. "Yeni Bir Örgütlenme Biçimi Olarak Sanal Cemaatler". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 1/3 (2012).
- Hakim, Putri Rahmah Nur vd., "Digital Sufism: The Transformation of Piety in Gus Ulil's Online Teachings". *Khazanah: Jurnal Studi Islam Dan Humaniora* 22/2 (2024), 191-218.
- Heidi A, Campbell. *Digital Religion: Understanding Religious Practice in New Media Worlds*. London: Routledge, 2012.
- Helland, Christopher. "Online Religion/Religion Online and Virtual Communitas". ed. K. Hadden - Douglas E. Cowan. London: JAI Press/Elsevier Science, 2000.
- Hidayat, Ziaulhaq. "Transforming Sufism Into Digital Media: Eshaykh And Simplification of Tarekat Orthodoxy". *Epistemé: Jurnal Pengembangan Ilmu Keislaman* 17/2 (2022), 197-223.
- Hocaoğlu, Neslihan. *Dijital Dünyada Değişen Din Anlayışı*. İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2023.
- Hucvîrî, Ebü'l-Hasen el-Cüllâbî. *Keşfü'l-mahcûb*. Kahire: el-Meclisü'l-Â'la li's-Segâfeti, 2007.
- Idries Shah Foundation. "What Is Sufism?" 09 Kasım 2021. Erişim 08 Temmuz 2025. <https://idriesshahfoundation.org/what-is-sufism/>
- Iqbal, Hafza. "The Digital Sufi Gaze: Between Love, Longing and Locality in COVID Britain". *Religions* 15 (2024).
- İbn Acîbe, Muhammed b. Mehdî el-Hasenî. *Bahru'l-Medîd fî Tefsîrî'l-Kur'âni'l-Mecîd*. çev. Dilaver Selvi. İstanbul: Semerkand Yayınevi, 2011.
- İbn Manzûr, Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-Arab*. thk. Abdullah Ali Kebir vd. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.
- İLAM TV. "İLAM TV Video Platformu". Erişim 05 Ağustos 2025. <https://ilamtv.com>
- İLKSAY - İlim Kültür Sanat Vakfı. "İLKSAY Resmî Web Sitesi". Erişim 04 Ağustos 2025. <https://ilksav.org.tr/>
- İmâm-ı Rabbânî. *Mektûbât Tercümesi*. çev. Hüseyin Hilmi Işık. İstanbul: Hakikat Kitabevi Yayınları, 2017.
- İnce, Eyüp. "Bazı Yönleriyle Tasavvufî Düşünce Şeyh-Mürîd İlişkisi". *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/2 (31 Aralık 2022).
- İSAM - İslam Araştırmaları Merkezi. "İSAM Resmî Web Sitesi". Erişim 08 Temmuz 2025. <https://www.isam.org.tr/>
- İslam ve İhsan. "İslam ve İhsan Resmî Web Sitesi". Erişim 05 Ağustos 2025. <https://www.islamveihsan.com/>
- İslam ve İhsan. "İslam ve İhsan YouTube Kanalı". Erişim 05 Ağustos 2025. <https://www.youtube.com/channel/UCC27N0t5EotGmS0dCcmpMTQ>
- İsmailağa Câmiası. "İsmailağa Resmî Web Sitesi". Erişim 04 Ağustos 2025. <https://www.ismailaga.org.tr/>
- İsmailağa NET. "İsmailağa NET YouTube Kanalı". Erişim 04 Ağustos 2025. https://www.youtube.com/channel/UC-a_pwEaiBfc40_uZsjp0dQ
- Jaelani, Dian Iskandar. "Digital Sufism: A Holistic Offering in the Midst of an Uncertain Era". *International Conference on Social Science about Artificial Intelligence* 1 (2023), 53-60.
- Katz, James E. - Aakhus, Mark. *Perpetual Contact: Mobile Communication, Private Talk, Public Performance*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Kara, Mustafa. *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2013.
- Kartal, Abdullah. "Tasavvufî Tecrübe Aktarılabılır mı?". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (2007).
- Kâşânî, Abdürrezzâk. *Istîlâhâtü's-sûfîyye*. thk. İbrahim Keyyâlî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2012.
- Klasik Düşünce Okulu. "Klasik Düşünce Okulu YouTube Kanalı". Erişim 08 Temmuz 2025. <https://www.youtube.com/c/KlasikD%C3%BC%C5%9F%C3%BCnceOkulu>
- Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin. *er-Risâle*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin. *Letâifü'l-işârât*. thk. İbrâhîm el-Basyûnî. Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Amme li'l-Kitab, ts.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin. *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları, 1991.
- Lorne L, Dawson. "Religion and the Quest for Virtual Community". *Religion Online: Finding Faith on the Internet*. ed. Douglas E. Cowan - Lorne L. Dawson. London: Routledge, 2004.
- Naqshbandi Sufi Way. "Sufilive Web Sitesi". Erişim 08 Temmuz 2025. <https://sufilive.com/>
- Naqshbandi-Haqqani Sufi Order. "Eshaykh Resmî Web Sitesi". Erişim 08 Temmuz 2025. <https://eshaykh.com/>

- Naqshbandi-Haqqani Sufi Way. "Naqshbandi Resmî Web Sitesi". Erişim 08 Temmuz 2025. <https://naqshbandi.org>
- Narmanlıoğlu, Haldun. "Tarikat ve Cemaatlerin Alternatif Medya Stratejileri". *Medya ve Din*. ed. Mete Çamdereli vd. İstanbul: Köprü Yayınları, 2014.
- Nasr, Seyyed Hossein. *The Heart of Islam Enduring Values for Humanity*. Francisco: Harpersan, 2002.
- Okudan, Rifat. "Tasavvufun Meseleleri". *Tasavvuf El Kitabı*. ed. Kadir Özköse. 419-421. Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.
- Osman Nuri Topbaş. "Osman Nuri Topbaş YouTube Kanalı". Erişim 05 Ağustos 2025. <https://www.youtube.com/channel/UCbNqgC5fdgGpgxVjtLkvRyg>
- Öngören, Reşat. "Tarikat". *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 40/95-105. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Özüpek, Nejat. *Digitalization and Society*. ed. Bünyamin Ayhan. New York: Peter Lang GmbH, 2017.
- Özköse, Kadir. *Tasavvuf El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.
- Rızkı, Ahmed - Rusdi, Hasan. "Digital Media Impact on Sufi Practices: Analyzing Ijāza Wirid Dhikr". *Indonesian Journal of Islamic Mysticism* 13/1 (2024), 93-114.
- Schimmel, Annemarie. *İslamın Mistik Boyutları*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001.
- Smerkand Vakfı. "Smerkand Vakfı Resmî Web Sitesi". Erişim 04 Ağustos 2025. <https://semerkandvakfi.org/>
- Serrâc, Ebu Nasr. *el-Lüma-İslam Tasavvufu*. çev. Hasan Kamil Yılmaz. İstanbul: Altınoluk Yayınları, 1996.
- Shadhiliyya Sufi Communities: Sufism. "Sufi Communities Web Sitesi". Erişim 04 Ağustos 2025. <https://suficomunities.org/>
- Sufi Universal. "Sufi Universal Web Sitesi". Erişim 08 Temmuz 2025. <https://www.sufi-universal.be>
- Sühreverdî, Ebû Hafs. *Gerçek Tasavvuf: Avarifü'l-Mearif*. çev. Dilaver Selvi. İstanbul: Smerkand Yayınevi, 2010.
- Standage, Tom. *The Victorian Internet: The Remarkable Story of the Telegraph and the Nineteenth Century's On-line Pioneers*. New York: Walker & Company, 1998.
- Piraino, Francesco. "Between real and virtual communities: Sufism in Western societies and the Naqshbandi Haqqani case". *Social Compass* 63/1 (2016), 1-16.
- Tanhan, Abdurrahim - Erin, Abdulvehap. "Online Seslifoto (OSF) Yöntemiyle Üniversite Öğrencilerinin Tasavvuf Anlayışını Keşfetmek". *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 34 (2023), 246-273.
- Tasavvuf Kütüphanesi. "Tasavvuf Kütüphanesi Web Arşivi". Erişim 08 Temmuz 2025. <https://archive.org/details/tasavvuf-kutuphanesi>
- The Threshold Society - Mevlevi Sufi Order. "The Threshold Society Resmî Web Sitesi". Erişim 08 Temmuz 2025. <https://sufism.org/>
- Tosun, Necdet. "Nakşibendiyye". *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 32/342-343. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Tosun, Necdet. "Râbita". *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 37/378 İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Uludağ, Süleyman. "Sohbet". *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 37/350-351. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Waheed, Usman vd., "Exploring Sufi Practices on Social Media: Distortions and Complexities in Contemporary Pakistan". *Jurnal Sosiologi Reflektif* 2/18 (2024), 317-344.
- Yandım, Doğukan. "Covid-19 Kapsamında Kullanılan Dijital Veri Gözetimi Uygulamalarının Distopyalar Üzerinden Değerlendirilmesi". *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11/2 (2022), 352-376.
- Yılmaz, H. Kamil. *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.
- Yigit, Kemal - Ayata, Faruk. "Bulut Bilişim Mimarisi ve Güvenliği". *Bilgisayar Bilimleri Dergisi* 9/1 (2024).

Makale Bilgi Formu

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazar tarafından potansiyel çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Yapay Zekâ Bildirimi: Bu çalışma hazırlanırken, bazı bölümlerde dilsel iyileştirme, akademik üslup geliştirme ve yapısal öneriler almak amacıyla OpenAI ChatGPT adlı yapay zekâ tabanlı metin düzenleme aracından yararlanılmıştır. Kullanım, yalnızca metin üzerinde ifade güçlendirme, terminoloji düzenleme ve öneri sunma aşamalarıyla sınırlı tutulmuş; içerik üretimi, veri analizi ve nihai değerlendirmeler tamamen araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiştir.

İntihal Beyanı: Bu makale *iThenticate* tarafından taranmıştır.